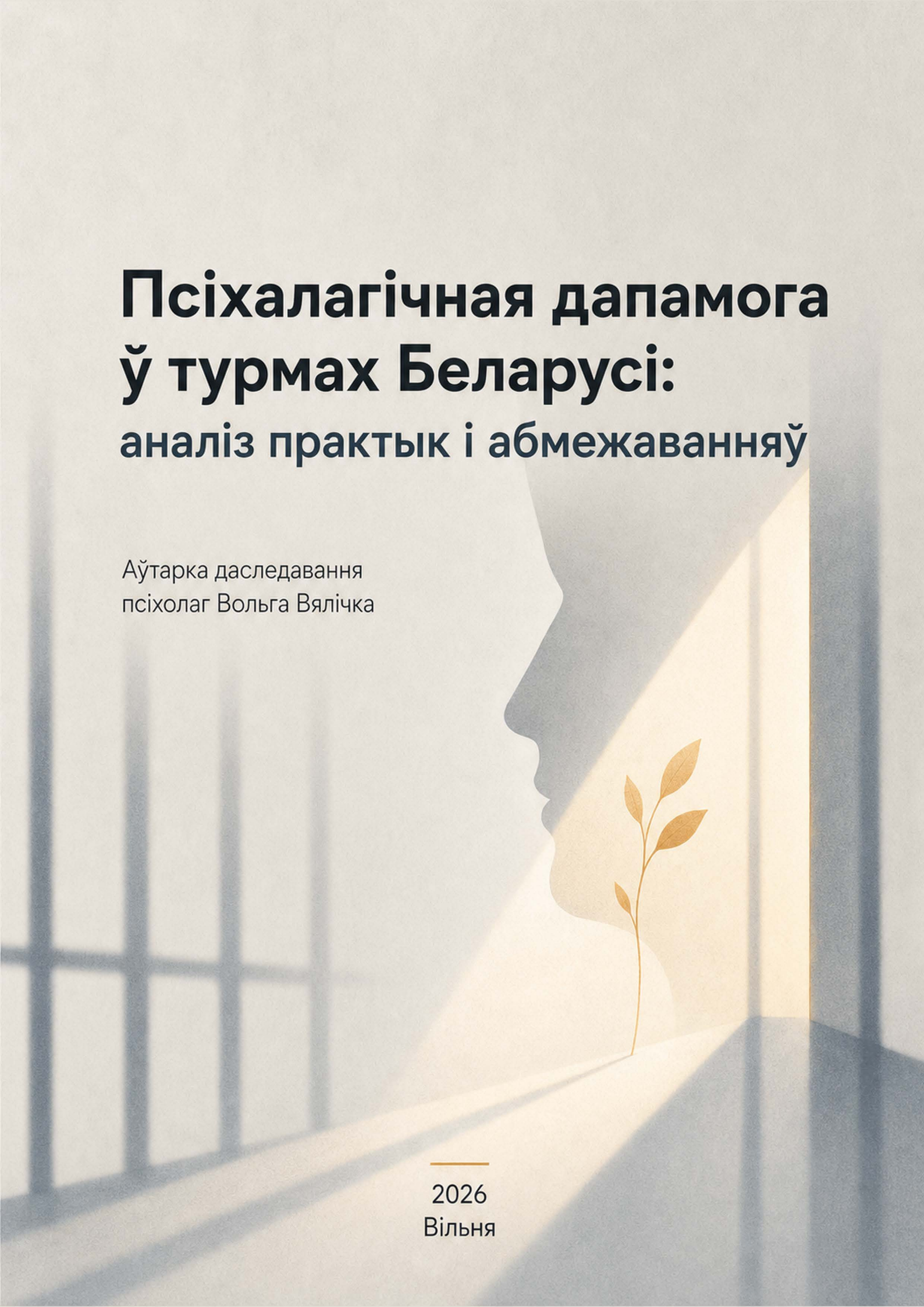

Псіхалагічная дапамога ў турмах Беларусі: аналіз практык і абмежаванняў

Аўтарка даследавання
псіхолаг Вольга Вялічка

2026
Вільня

Змест

Абгрунтаванне актуальнасці даследавання	2
Аналіз нарматыўна-прававой базы, якая рэгулюе дзейнасць псіхолагаў у пенітэнцыярнай сістэме Беларусі	7
Асноўныя супярэчнасці і прабелы ў прававым рэгуляванні дзейнасці псіхолагаў у пенітэнцыярнай сістэме Беларусі	9
Асноўныя формы і метады псіхалагічнай дапамогі, якія выкарыстоўваюцца ў месцах пазбаўлення волі	13
Ацэнка даступнасці псіхалагічнай дапамогі для розных катэгорый зняволеных	16
Асобы, якія знаходзяцца ў следчых ізалятарх	16
Асобы, асуджаныя да пазбаўлення волі	16
Палітычныя зняволеныя	17
Жанчыны ў месцах пазбаўлення волі	17
Асобы з інваліднасцю і псіхічнымі расстройствамі	17
Непаўналетнія	18
Замежныя грамадзяне	18
Асноўныя бар'еры ў атрыманні псіхалагічнай дапамогі	18
Прыклады сведчанняў былых зняволеных пра даступнасць псіхалагічнай дапамогі	19
Сведчанні вызваленых палітычных зняволеных і папярэднія гіпотэзы адносна даступнасці псіхалагічнай дапамогі	20
Ілюстрацыйныя кейсы (рэканструяваныя на аснове тыповых сведчанняў)	22
Арганізацыйныя, прафесійныя і сістэмныя абмежаванні ў працы турэмных псіхолагаў	25
Высновы з улікам паўторных вяртанняў у месцы пазбаўлення волі пасля ўмоўна-датэрміновага вызвалення	28
Умоўна-датэрміновае вызваленне як фактар, які ўплывае на дзейнасць пенітэнцыярных псіхолагаў	30
Параўнанне беларускіх практык псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі з міжнароднымі стандартамі і рэкамендацыямі	32
Практычныя рэкамендацыі па ўдасканаленні сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі	36
Заклучэнне	40
Пытанні, якія засталіся па-за межамі дадзенага даследавання і патрабуюць далейшага вывучэння	42

Абгрунтаванне актуальнасці даследавання

Псіхалагічная дапамога з'яўляецца важным элементам захавання псіхічнага здароўя людзей, якія знаходзяцца ў месцах пазбаўлення волі. Ва ўмовах ізаляцыі, абмежавання кантактаў з блізкімі, стрэсу, траўматычнага досведу і іншых фактараў зняволеныя могуць сутыкацца з пагаршэннем псіхічнага стану. Пры гэтым у Беларусі існуе абмежаваная колькасць даследаванняў, прысвечаных рэальнай практыцы аказання псіхалагічнай дапамогі ў пенітэнцыярных установах, што абумоўлівае неабходнасць дадзенага даследавання.

Для даследавання ў 2026 годзе абгрунтаванне варта зрабіць значна шырэйшым за класічнае апісанне ролі псіхолагаў у турме. Сёння з'явілася новая група рэспандэнтаў — былыя палітычныя зняволеныя, якія выйшлі на волю пасля працяглых тэрмінаў (больш за 3 гады) зняволення, памілаванняў і вызваленняў у 2024–2026 гадах. Іх сведчанні дазваляюць ацаніць не толькі фармальную наяўнасць псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх месцах несвабоды, але і яе рэальную эфектыўнасць, даступнасць і ўплыў на псіхічнае здароўе чалавека, які быў у зняволенні больш за 3 гады (крытычны час, калі пачынаюцца незваротныя змены ў структуры асобы чалавека).

Псіхічнае здароўе асоб, якія знаходзяцца ў месцах пазбаўлення волі, з'яўляецца адным з ключавых кампанентаў права чалавека на здароўе і гуманнае абыходжанне. Міжнародныя стандарты, уключаючы Мінімальныя стандартныя правілы ААН аб абыходжанні з вязнямі (Правілы Нэльсана Мандэлы), падкрэсліваюць неабходнасць забеспячэння доступу зняволеных да кваліфікаванай псіхалагічнай і псіхіятрычнай дапамогі. Псіхалагічная падтрымка ў месцах несвабоды мае асаблівае значэнне ў сувязі з высокай распаўсюджанасцю дэпрэсійных расстройстваў, трывожнасці, посттраўматычных стрэсавых рэакцый, самапашкоджанняў і суіцыдальных паводзін сярод зняволеных.

Для Беларусі дадзеная тэма набыла асаблівую актуальнасць пасля падзей 2020 года, якія суправаджаліся беспрэцэдэнтным узроўнем палітычных рэпрэсій, масавымі затрыманнямі і крымінальным пераследам грамадзян па палітычных матывах. За гэты перыяд праз сістэму ізалятараў, следчых ізалятараў, турмаў і папраўчых калоній прайшлі тысячы людзей. Сярод іх — праваабаронцы, журналісты, медыцынскія работнікі, актывісты, прадстаўнікі грамадзянскай супольнасці і звычайныя грамадзяне, якія сталі ахвярамі палітычнага пераследу.

У 2024–2026 гадах адбыліся некалькі хваль вызваленняў і памілаванняў палітычных зняволеных, у выніку чаго на волю выйшлі сотні людзей. Частка з іх была вымушана пакінуць Беларусь, іншыя засталіся ў краіне. Адначасова міжнародныя праваабарончыя арганізацыі працягваюць фіксаваць выпадкі жорсткага абыходжання, працяглай ізаляцыі, абмежавання кантактаў са знешнім светам і недастатковага доступу да медыцынскай дапамогі для асоб, якія застаюцца ў месцах пазбаўлення волі.

Вызваленне значнай колькасці былых палітычных зняволеных стварыла ўнікальную магчымасць для навуковага вывучэння функцыянавання сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх пенітэнцыярных установах. Упершыню стала магчымым сабраць вялікі масіў сведчанняў людзей, якія непасрэдна сутыкнуліся з працай турэмных псіхолагаў, назіралі дзейнасць псіхалагічнай службы і могуць ацаніць яе ролю ва ўмовах працяглага стрэсу, ізаляцыі і рэпрэсіўнага кантэксту.

Асаблівая значнасць даследавання звязана з тым, што міжнародныя даследаванні апошніх гадоў сведчаць пра доўгатэрміновыя наступствы палітычнага пераследу для псіхічнага і фізічнага здароўя чалавека. Нават праз гады пасля перажытай рэпрэсіі людзі могуць сутыкацца з сімптомамі дэпрэсіі, трывожнасці, хранічнага стрэсу, парушэнняў сну, сацыяльнай ізаляцыі і цяжкасцяў адаптацыі. Даследаванні таксама паказваюць, што палітычны пераслед можа мець працяглы ўплыў не толькі на псіхалагічны стан чалавека, але і на яго фізіялагічнае функцыянаванне.

Дадатковую актуальнасць надае той факт, што многія былыя беларускія палітычныя зняволеныя пасля вызвалення знаходзяцца ў стане вымушанай міграцыі. Даследаванні беларусаў у выгнанні, праведзеныя ў 2025 годзе, паказваюць высокі ўзровень псіхалагічнай уразлівасці, звязанай з перажытым пераследам, стратай бяспекі, вымушаным пераездам і працяглай нявызначанасцю будучыні.

Нягледзячы на грамадскую значнасць праблемы, у Беларусі практычна адсутнічаюць незалежныя даследаванні, прысвечаныя арганізацыі псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі. Існуючыя афіцыйныя звесткі абмежаваныя і не дазваляюць ацаніць фактычную даступнасць дапамогі, яе якасць, незалежнасць спецыялістаў, узровень даверу з боку зняволеных, а таксама адпаведнасць міжнародным стандартам.

У сувязі з гэтым даследаванне «Псіхалагічная дапамога ў турмах Беларусі: аналіз практык і абмежаванняў» мае не толькі навуковае, але і практычнае значэнне. Яно дазваляе сістэматызаваць досвед былых зняволеных, выявіць існуючыя механізмы псіхалагічнай падтрымкі і фактары, якія абмяжоўваюць яе эфектыўнасць, ацаніць адпаведнасць дзейнай сістэмы міжнародным

стандартам і распрацаваць рэкамендацыі для рэфармавання пенітэнцыярнай медыцыны і псіхалогіі ў Беларусі. Асабліваю каштоўнасць даследаванню надае магчымасць зафіксаваць сведчанні былых палітычных зняволеных у перыяд непасрэдна пасля вызвалення, калі іх досвед яшчэ не страціў сваёй дэталізацыі і можа стаць важнай крыніцай ведаў пра рэальныя ўмовы аказання псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх месцах несвабоды.

Мэта даследавання

Мэтай даследавання з'яўляецца комплекснае вывучэнне сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў пенітэнцыярных установах Беларусі, аналіз існуючых практык яе аказання, ацэнка іх даступнасці, эфектыўнасці і адпаведнасці міжнародным стандартам, а таксама выяўленне фактараў, якія спрыяюць або перашкаджаюць рэалізацыі права зняволеных на псіхалагічную дапамогу.

Асобная ўвага надаецца вывучэнню досведу былых палітычных зняволеных і іншых асоб, якія прайшлі праз беларускія месцы несвабоды пасля 2020 года. Іх сведчанні дазваляюць ацаніць не толькі фармальнае існаванне псіхалагічнай службы ў пенітэнцыярнай сістэме, але і яе фактычную ролю ў захаванні псіхічнага здароўя людзей ва ўмовах ізаляцыі, працяглага стрэсу, пазбаўлення волі і іншых траўматычных абставін.

Даследаванне засяроджваецца на вывучэнні арганізацыі псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх турмах, следчых ізалятарах і папраўчых калоніях, функцый, якія выконваюць спецыялісты-псіхолагі, а таксама на ацэнцы даступнасці псіхалагічнай падтрымкі для розных груп зняволеных. Асобнае значэнне мае аналіз таго, наколькі такая дапамога ўспрымаецца зняволенымі як канфідэнцыйная, бяспечная, незалежная і карысная.

Важным напрамкам даследавання з'яўляецца вывучэнне ўплыву ўмоў утрымання на псіхічнае здароўе людзей у месцах несвабоды, а таксама ацэнка таго, наколькі існуючая сістэма псіхалагічнай дапамогі адпавядае патрэбам асоб, якія сутыкаюцца з трывогай, дэпрэсіўнымі станамі, наступствамі псіхалагічнай траўмы, працяглай ізаляцыяй, ціскам з боку адміністрацыі або іншымі складанымі жыццёвымі абставінамі.

Асобнае месца займае аналіз арганізацыйных, прафесійных, прававых і этычных абмежаванняў у дзейнасці псіхолагаў пенітэнцыярнай сістэмы, у тым ліку пытанняў прафесійнай незалежнасці, канфідэнцыйнасці працы з кліентамі, дастатковасці рэсурсаў і магчымасцяў для аказання якаснай дапамогі.

Мэта даследавання таксама заключаецца ў ацэнцы адпаведнасці беларускіх практык міжнародным стандартам у сферы аховы псіхічнага здароўя і абыходжання з асобамі, пазбаўленымі волі, а таксама ў фарміраванні доказнай

базы для выпрацоўкі рэкамендацый па ўдасканаленні пенітэнцыярнай псіхалогіі і сістэмы падтрымкі псіхічнага здароўя ў месцах несвабоды.

У больш шырокім сэнсе даследаванне спрыяе паглыбленню разумення ролі псіхалагічнай дапамогі ў пенітэнцыярнай сістэме Беларусі, дакументаванню досведу людзей, якія прайшлі праз зняволенне, і развіццю прафесійнай дыскусіі пра неабходнасць стварэння больш гуманнай, эфектыўнай і арыентаванай на чалавека сістэмы падтрымкі псіхічнага здароўя ў месцах пазбаўлення волі.

Задачы даследавання

1. Прааналізаваць нарматыўна-прававую базу, якая рэгулюе дзейнасць псіхолагаў у пенітэнцыярнай сістэме Беларусі.
2. Вызначыць асноўныя формы і метады псіхалагічнай дапамогі, якія выкарыстоўваюцца ў месцах пазбаўлення волі.
3. Ацаніць даступнасць псіхалагічнай дапамогі для розных катэгорый зняволеных.
4. Вывучыць досвед былых зняволеных адносна атрымання псіхалагічнай падтрымкі.
5. Вызначыць арганізацыйныя, прафесійныя і сістэмныя абмежаванні ў працы турэмных псіхолагаў.
6. Параўнаць беларускія практыкі з міжнароднымі стандартамі і рэкамендацыямі.
7. Распрацаваць практычныя рэкамендацыі па ўдасканаленні сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі.

Даследчыя пытанні

- Якія формы псіхалагічнай дапамогі існуюць у беларускіх турмах?
- Наколькі даступная такая дапамога для зняволеных?
- Якія асноўныя цяжкасці ўзнікаюць пры яе аказанні?
- Як ацэньваюць працу псіхолагаў былыя зняволеныя?
- У якой ступені дзейная сістэма адпавядае міжнародным стандартам у галіне аховы псіхічнага здароўя?

Аб'ект даследавання: сістэма псіхалагічнай дапамогі ў пенітэнцыярных установах Беларусі.

Прадмет даследавання: практыкі аказання псіхалагічнай дапамогі, умовы іх рэалізацыі, а таксама фактары, якія абмяжоўваюць эфектыўнасць такой дапамогі.

Метадалогія даследавання

Аналіз дакументаў:

- нацыянальнае заканадаўства Рэспублікі Беларусь;

- ведамасныя інструкцыі і нарматыўныя акты;
- міжнародныя стандарты (Правілы Нэльсана Мандэлы, Еўрапейскія пенітэнцыярныя правілы, дакументы СААЗ).

Паўструктураваныя інтэрв'ю:

- былыя зняволеныя;
- былыя супрацоўнікі пенітэнцыярнай сістэмы;
- псіхалагі і спецыялісты ў сферы псіхічнага здароўя;
- праваабаронцы і эксперты.

Якасны аналіз дадзеных:

- тэматычны аналіз інтэрв'ю;
- выяўленне паўтаральных праблем і практык.

Мэтавая выбарка:

Правядзенне 10–20 глыбінных інтэрв'ю з:

- былымі зняволенымі мужчынамі і жанчынамі;
- асобамі, якія знаходзіліся ў следчых ізалятарах і папраўчых установах;
- экспертамі ў сферы пенітэнцыярнай медыцыны і псіхалогіі.

Этычныя аспекты:

- добраахвотны ўдзел у даследаванні;
- інфармаваная згода ўдзельнікаў;
- захаванне ананімнасці і канфідэнцыяльнасці;
- улік рызыкі рэтраўматызацыі ўдзельнікаў;
- магчымасць спынення інтэрв'ю ў любы момант.

Чаканыя вынікі:

- апісанне існуючай сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх турмах;
- выяўленне асноўных праблем і абмежаванняў;
- ацэнка адпаведнасці міжнародным стандартам;
- падрыхтоўка рэкамендацый для дзяржаўных органаў, міжнародных арганізацый і праваабарончых ініцыятыў;
- стварэнне аналітычнага даклада па выніках даследавання.

Аналіз нарматыўна-прававой базы, якая рэгулюе дзейнасць псіхолагаў у пенітэнцыярнай сістэме Беларусі

Дзейнасць псіхолагаў у пенітэнцыярнай сістэме Рэспублікі Беларусь рэгулюецца шэрагам нарматыўна-прававых актаў, якія вызначаюць агульныя прынцыпы выканання крымінальных пакаранняў, функцыі органаў і ўстаноў крымінальна-выканаўчай сістэмы, а таксама задачы сацыяльнай, выхаваўчай і псіхалагічнай работы са зняволенымі. Пры гэтым асобнага закона, прысвечанага дзейнасці пенітэнцыярных псіхолагаў або арганізацыі псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі, у Беларусі не існуе.

Асноўным дакументам, які вызначае прававыя асновы функцыянавання пенітэнцыярнай сістэмы, з'яўляецца Крымінальна-выканаўчы кодэкс Рэспублікі Беларусь. Кодэкс замацоўвае задачы выканання пакарання, у тым ліку выпраўленне асуджаных, іх сацыяльную адаптацыю і прафілактыку паўторных правапарушэнняў. У гэтым кантэксце псіхалагічная работа разглядаецца як адзін з элементаў выхаваўчага ўздзеяння на асуджаных. Аднак кодэкс не ўтрымлівае падрабязнага апісання формаў псіхалагічнай дапамогі, стандартаў яе аказання, крытэрыяў якасці або механізмаў абароны прафесійнай незалежнасці псіхолагаў.

Дзейнасць супрацоўнікаў псіхалагічных службаў у значнай ступені рэгламентуецца ведамаснымі нарматыўнымі актамі Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь і Дэпартаменту выканання пакаранняў. Гэтыя дакументы вызначаюць асноўныя задачы псіхолагаў, якія ўключаюць псіхалагічнае вивучэнне асобы асуджанага, ацэнку рызыкі парушэнняў рэжыму, удзел у прафілактыцы суіцыдальных паводзін, кансультаванне, правядзенне карэкцыйнай работы і ўдзел у падрыхтоўцы характарыстык для адміністрацыі ўстановы.

Адной з асаблівасцей беларускай мадэлі з'яўляецца тое, што псіхолаг у пенітэнцыярнай установе выступае не толькі як спецыяліст у сферы псіхалагічнай дапамогі, але і як супрацоўнік сістэмы выканання пакаранняў. Гэта стварае патэнцыйны канфлікт паміж задачамі падтрымкі псіхічнага здароўя зняволенага і задачамі кантролю, ацэнкі паводзін і забеспячэння рэжыму ўстановы. У выніку дзейнасць псіхолага часта арыентуецца не толькі на патрэбы чалавека, але і на інтарэсы адміністрацыі.

Асобнай праблемай з'яўляецца абмежаваная адкрытасць ведамаснага рэгулявання. Значная частка інструкцый, якія датычацца арганізацыі псіхалагічнай работы ў месцах пазбаўлення волі, недаступная для грамадскага

аналізу. Гэта ўскладняе незалежную ацэнку паўнаты прававога рэгулявання, а таксама адпаведнасці дзейных практык міжнародным стандартам.

У нацыянальным заканадаўстве адсутнічаюць выразныя гарантыі канфідэнцыйнасці ўзаемадзеяння паміж зняволеным і псіхолагам. Не вызначаны механізмы абароны інфармацыі, атрыманай падчас псіхалагічнага кансультавання, ад выкарыстання ў дысцыплінарных, аператыўных або адміністрацыйных мэтах. Гэта можа ўплываць на ўзровень даверу зняволеных да спецыялістаў і абмяжоўваць магчымасці для эфектыўнай псіхалагічнай дапамогі.

Важнае значэнне для аналізу маюць міжнародныя стандарты, якія Беларусь фармальна абавязалася ўлічваць у сферы абыходжання з асобамі, пазбаўленымі волі. Да іх адносяцца Мінімальныя стандартныя правілы ААН аб абыходжанні з вязнямі (Правілы Нэльсана Мандэлы), Прынцыпы медыцынскай этыкі ААН, Еўрапейскія пенітэнцыярныя правілы Савета Еўропы, а таксама дакументы Сусветнай арганізацыі аховы здароўя па ахове псіхічнага здароўя ў месцах несвабоды. Гэтыя стандарты падкрэсліваюць неабходнасць незалежнасці спецыялістаў, канфідэнцыйнасці дапамогі, добраахвотнасці ўдзелу ў псіхалагічных праграмах і арыентацыі дзейнасці на інтарэсы пацыента.

Параўнанне нацыянальнага заканадаўства з міжнароднымі стандартамі сведчыць пра наяўнасць шэрагу праблемных аспектаў. Сярод іх — недастатковая рэгламентацыя права зняволеных на псіхалагічную дапамогу, адсутнасць механізмаў кантролю якасці такой дапамогі, няпоўнае забеспячэнне прафесійнай незалежнасці псіхолагаў і абмежаванасць гарантый канфідэнцыйнасці. Асабліваю актуальнасць гэтыя пытанні набылі пасля 2020 года, калі ў беларускіх месцах несвабоды значна павялічылася колькасць асоб, якія перажылі палітычны пераслед, працяглую ізаляцыю, псіхалагічны ціск і іншыя формы траўматычнага ўздзеяння.

Такім чынам, існуючая нарматыўна-прававая база стварае агульныя рамкі для функцыянавання псіхалагічнай службы ў пенітэнцыярнай сістэме Беларусі, аднак не забяспечвае дастатковага прававога рэгулявання пытанняў, звязаных з аховай псіхічнага здароўя зняволеных, прафесійнай незалежнасцю спецыялістаў і адпаведнасцю дзейнай практыкі міжнародным стандартам у галіне правоў чалавека.

Асноўныя супярэчнасці і прабелы ў прававым рэгуляванні дзейнасці псіхолагаў у пенітэнцыярнай сістэме Беларусі

Аналіз нарматыўна-прававой базы сведчыць пра наяўнасць шэрагу супярэчнасцей паміж дэклараванымі мэтамі пенітэнцыярнай сістэмы, функцыямі псіхалагічнай службы і рэальнымі магчымасцямі аказання псіхалагічнай дапамогі зняволеным.

Першая супярэчнасць звязана з дваістым статусам турэмнага псіхолага. З аднаго боку, псіхолаг павінен аказваць дапамогу асобам, якія знаходзяцца ў крызісным стане, спрыяць захаванню іх псіхічнага здароўя і выконваць прафесійныя этычныя прынцыпы. З іншага боку, ён з'яўляецца супрацоўнікам сістэмы Міністэрства ўнутраных спраў і падпарадкоўваецца адміністрацыі ўстановаў. У выніку псіхолаг адначасова выступае як памочнік зняволенага і як прадстаўнік сістэмы кантролю над ім. Такая сітуацыя стварае канфлікт роляў і можа істотна ўплываць на ўзровень даверу паміж зняволенымі і псіхолагамі.

Другая супярэчнасць датычыцца канфідэнцыйнасці. Агульныя прынцыпы псіхалагічнай дапамогі прадугледжваюць захаванне прафесійнай таямніцы і бяспечную прастору для размовы. Аднак у беларускім пенітэнцыярным заканадаўстве адсутнічаюць выразныя гарантыі канфідэнцыйнасці інфармацыі, атрыманай падчас працы псіхолага са зняволеным. На практыцы вынікі псіхалагічных гутарак могуць выкарыстоўвацца пры падрыхтоўцы характарыстык, ацэнцы паводзін або прыняцці адміністрацыйных рашэнняў. Гэта супярэчыць міжнародным прынцыпам аказання псіхалагічнай дапамогі і можа стрымліваць зняволеных ад адкрытага абмеркавання сваіх праблем.

Трэцяя супярэчнасць заключаецца ў тым, што заканадаўства дэкларуе мэты выпраўлення і рэсацыялізацыі асуджаных, але не вызначае права чалавека на рэгулярную і даступную псіхалагічную дапамогу як самастойную гарантыю. У выніку псіхалагічная падтрымка часта разглядаецца як элемент выхаваўчай работы, а не як складнік права на ахову здароўя.

Чацвёртай праблемай з'яўляецца адсутнасць нарматыўна замацаваных стандартаў аказання псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі. Заканадаўства не вызначае мінімальную колькасць псіхолагаў на колькасць зняволеных, аб'ём абавязковых паслуг, патрабаванні да прафесійнай падрыхтоўкі спецыялістаў, механізмы супервізіі і ацэнкі якасці работы. Гэта

стварае ўмовы для значных адрозненняў паміж установамі і залежнасці якасці дапамогі ад мясцовай адміністрацыі.

Пятая супярэчнасць датычыцца працы з людзьмі, якія перажылі псіхалагічную траўму. Пасля 2020 года ў беларускіх месцах несвабоды значна павялічылася колькасць асоб, якія падвергліся палітычнаму пераследу, працяглай ізаляцыі, прыніжэнню чалавечай годнасці і іншым траўматычным практыкам. Аднак дзеючае рэгуляванне не ўтрымлівае асобных механізмаў аказання дапамогі людзям з прыкметамі посттраўматычных стрэсавых расстройстваў, наступствамі катаванняў або іншых формаў жорсткага абыходжання.

Шостай праблемай з'яўляецца закрытасць пенітэнцыярнай сістэмы. Дзейнасць псіхалагічных службаў практычна не падлягае незалежнаму грамадскаму або прафесійнаму маніторынгу. Адсутнасць празрыстых механізмаў кантролю абмяжоўвае магчымасці для ацэнкі якасці дапамогі, выяўлення праблем і распрацоўкі рэформаў.

Асобнай супярэчнасцю выступае разыходжанне паміж міжнароднымі стандартамі і беларускімі практыкамі. Правілы Нэльсана Мандэлы, Еўрапейскія пенітэнцыярныя правілы і рэкамендацыі Сусветнай арганізацыі аховы здароўя разглядаюць псіхалагічную дапамогу як частку сістэмы аховы здароўя, якая павінна быць арыентавана на інтарэсы пацыента. У беларускіх умовах псіхалагічная служба інстытуцыянальна ўключана ў сістэму кантролю і выканання рэжыму, што можа абмяжоўваць яе незалежнасць і тэрапеўтычныя магчымасці.

Такім чынам, асноўнымі праблемамі прававога рэгулявання дзейнасці псіхолагаў у пенітэнцыярнай сістэме Беларусі з'яўляюцца няпоўнасць прававых гарантый, адсутнасць выразных стандартаў аказання дапамогі, недастатковая абарона канфідэнцыі, абмежаваная прафесійная незалежнасць спецыялістаў і неадпаведнасць асобных аспектаў дзейнай сістэмы міжнародным стандартам у сферы правоў чалавека і аховы псіхічнага здароўя.

Супярэчнасць паміж дэклараванай мэтай псіхалагічнай падтрымкі і выкарыстаннем псіхалагічных механізмаў у інтарэсах рэжыму ўтрымання

Асобнай праблемай, якая патрабуе вывучэння ў кантэксце дзейнасці псіхалагічнай службы ў пенітэнцыярнай сістэме Беларусі, з'яўляецца супярэчнасць паміж афіцыйна заяўленымі мэтамі псіхалагічнай дапамогі і яе ўспрыманням з боку зняволеных. Паводле дзеючага заканадаўства і ведамасных дакументаў, псіхолагі павінны садзейнічаць адаптацыі асуджаных, прафілактыцы крызісных станаў, захаванню псіхічнага здароўя і рэсацыялізацыі. Аднак сведчанні былых зняволеных, асабліва асоб, якія

прайшлі праз палітычна матываваны пераслед пасля 2020 года, паказваюць на існаванне істотнага разрыву паміж дэклараванымі функцыямі і практыкай.

У значнай колькасці выпадкаў псіхолаг успрымаецца не як незалежны спецыяліст, арыентаваны на дапамогу чалавеку, а як прадстаўнік адміністрацыі ўстановаў, уключаны ў агульную сістэму кантролю і кіравання паводзінамі зняволеных. Такое ўспрыманне фарміруецца як праз арганізацыйную падпарадкаванасць псіхолага кіраўніцтву ўстановаў, так і праз яго ўдзел у падрыхтоўцы характарыстык, ацэнцы паводзін асуджаных, прыняцці рашэнняў аб прымяненні заахвочванняў або абмежаванняў, а таксама ў іншых працэдурах, якія могуць уплываць на становішча чалавека ў месцах несвабоды.

У выніку ў зняволеных можа ўзнікаць недавер да псіхолагаў і нежаданне абмяжоўваць свае сапраўдныя перажыванні, страхі або псіхалагічныя праблемы. Для асоб, якія знаходзяцца ў стане хранічнага стрэсу, перажываюць наступствы траўматычнага досведу, адчуваюць страх перад магчымымі наступствамі адкрытасці або ўжо сутыкаліся з парушэннем сваіх правоў, такая недаверлівасць можа стаць дадатковым фактарам пагаршэння псіхічнага стану.

Асабліваю актуальнасць гэтае пытанне набыло пасля 2020 года ў сувязі з масавым паступленнем у месцы пазбаўлення волі асоб, прызнаных праваабарончай супольнасцю палітычнымі зняволенымі. У шматлікіх публічных сведчаннях былых палітвязняў згадваецца, што кантакты з псіхолагамі нярэдка ўспрымаліся як частка сістэмы назірання і ацэнкі лягальнасці, а не як магчымасць атрымаць прафесійную дапамогу. Нават у тых выпадках, калі псіхолаг імкнуўся аказаць падтрымку, сам статус супрацоўніка пенітэнцыярнай установы істотна абмяжоўваў узровень даверу да яго.

З пункту гледжання міжнародных стандартаў такая сітуацыя можа разглядацца як фактар, які зніжае эфектыўнасць псіхалагічнай дапамогі. Этычныя прынцыпы прафесійнай дзейнасці псіхолага прадугледжваюць прыярытэт інтарэсаў кліента, захаванне канфідэнцыйнасці і незалежнасць прафесійных рашэнняў. Калі ж псіхолаг адначасова выконвае функцыі падтрымкі і кантролю, узнікае рызыка парушэння гэтых прынцыпаў.

У межах дадзенага даследавання гэтая супярэчнасць разглядаецца як адна з ключавых аналітычных праблем. Аналіз сведчанняў былых зняволеных дазваляе ацаніць, якім чынам арганізацыйнае становішча псіхолага ў структуры пенітэнцыярнай сістэмы ўплывае на магчымасць аказання эфектыўнай дапамогі, узровень даверу з боку зняволеных і рэалізацыю права чалавека на псіхалагічную падтрымку ў месцах несвабоды.

Такім чынам, адным з цэнтральных пытанняў даследавання становіцца вывучэнне таго, ці выконвае псіхалагічная служба ў беларускіх пенітэнцыярных

установах пераважна тэрапеўтычную функцыю, арыентаваную на падтрымку псіхічнага здароўя чалавека, або яе дзейнасць у значнай ступені інтэгравана ў механізмы кантролю, кіравання і падтрымання рэжыму ўтрымання. Адказ на гэтае пытанне мае прынцыповае значэнне для ацэнкі адпаведнасці існуючай сістэмы міжнародным стандартам у сферы правоў чалавека і пенітэнцыярнай псіхалогіі.

Асноўныя формы і метады псіхалагічнай дапамогі, якія выкарыстоўваюцца ў месцах пазбаўлення волі

Псіхалагічная дапамога ў пенітэнцыярных установах традыцыйна ўключае комплекс мер, накіраваных на псіхалагічную адаптацыю зняволеных, прафілактыку крызісных станаў, падтрымку псіхічнага здароўя і зніжэнне рызыкі паводзін, якія могуць пагражаць бяспецы самога чалавека або навакольных. У розных краінах формы і змест такой дапамогі могуць адрознівацца, аднак існуе шэраг базавых практык, характэрных для большасці пенітэнцыярных сістэм.

Псіхалагічная дыягностыка

Адным з асноўных напрамкаў працы пенітэнцыярных псіхолагаў з'яўляецца псіхалагічная дыягностыка. Яна праводзіцца пры паступленні чалавека ў ўстанову, падчас адбывання пакарання і перад вызваленнем. У працэсе дыягностыкі ацэньваюцца асаблівасці асобы, эмацыянальны стан, узровень трывожнасці, наяўнасць суіцыдальных рызык, схільнасць да агрэсіўных паводзін, здольнасць адаптавацца да ўмоў пазбаўлення волі і іншыя псіхалагічныя характарыстыкі.

У беларускай пенітэнцыярнай сістэме псіхалагічная дыягностыка выкарыстоўваецца таксама для складання характарыстык на асуджаных, ацэнкі іх паводзін і падрыхтоўкі матэрыялаў для адміністрацыйных рашэнняў.

Індывідуальнае псіхалагічнае кансультаванне

Індывідуальныя сустрэчы з псіхолагам з'яўляюцца найбольш распаўсюджанай формай псіхалагічнай дапамогі. Падчас кансультавання могуць абмяркоўвацца праблемы адаптацыі да ўмоў зняволення, сямейныя цяжкасці, перажыванне стрэсу, канфлікты з іншымі зняволенымі або супрацоўнікамі, страх перад будучыняй, пачуццё безнадзейнасці і іншыя праблемы.

У міжнароднай практыцы індывідуальнае кансультаванне разглядаецца як добраахвотная форма дапамогі, заснаваная на прынцыпах даверу і канфідэнцыйнасці. Аднак у беларускіх умовах ступень добраахвотнасці і канфідэнцыйнасці такой дапамогі патрабуе асобнага вывучэння.

Крызіснае ўмяшанне

Асобным кірункам дзейнасці з'яўляецца работа з людзьмі, якія знаходзяцца ў вострым псіхалагічным крызісе. Да такіх сітуацый адносяцца суіцыдальныя думкі, самапашкоджанні, цяжкія стрэсавыя рэакцыі, вострыя канфлікты, смерць або цяжкая хвароба блізкіх, а таксама іншыя падзеі, якія могуць выклікаць рэзкае пагаршэнне псіхічнага стану чалавека.

У такіх выпадках псіхалагі праводзяць ацэнку рызыкі, аказваюць эмацыянальную падтрымку і пры неабходнасці арганізуюць накіраванне чалавека да псіхіятра або іншых спецыялістаў.

Прафілактыка суіцыдальных паводзін

Адной з найважнейшых задач псіхалагічнай службы ў месцах пазбаўлення волі з'яўляецца прафілактыка суіцыдаў. Для гэтага выкарыстоўваюцца назіранне за асобамі групы рызыкі, псіхалагічныя гутаркі, ацэнка эмацыянальнага стану і маніторынг паводзін зняволеных.

У пенітэнцыярным асяроддзі рызыка суіцыдаў істотна вышэйшая, чым у агульнай папуляцыі, што робіць дадзены кірунак адным з прыярытэтных.

Карэкцыйныя і развіваючыя праграмы

У шэрагу краін псіхалагі праводзяць спецыяльныя праграмы, накіраваныя на развіццё навыкаў самарэгуляцыі, кіравання агрэсіяй, вырашэння канфліктаў, кантролю эмоцый і падрыхтоўкі да жыцця пасля вызвалення.

Такія праграмы могуць рэалізоўвацца як у індывідуальнай, так і ў групавой форме. Іх эфектыўнасць лічыцца адным з важных фактараў паспяховай рэсацыялізацыі чалавека пасля адбыцця пакарання.

Групавая псіхалагічная работа

У міжнароднай практыцы шырока выкарыстоўваюцца групы псіхалагічнай падтрымкі, трэнінгі камунікатыўных навыкаў, праграмы развіцця эмацыянальнай устойлівасці і ўзаемадапамогі.

Групавыя формы работы дазваляюць зняволеным атрымліваць падтрымку ад іншых удзельнікаў, развіваць навыкі ўзаемадзеяння і пераадольваць пачуццё ізаляцыі. Аднак выкарыстанне такіх практык у беларускіх месцах пазбаўлення волі застаецца недастаткова вывучаным.

Падрыхтоўка да вызвалення

У шэрагу пенітэнцыярных сістэм асобная ўвага надаецца псіхалагічнай падрыхтоўцы чалавека да вяртання ў грамадства. Такая работа можа ўключаць ацэнку гатоўнасці да вызвалення, падтрымку ў пераадоленні страху, звязаных з будучыняй, аднаўленне сацыяльных навыкаў і падрыхтоўку да магчымых цяжкасцяў адаптацыі.

Для Беларусі гэтае пытанне набывае асаблівую актуальнасць у сувязі з вызваленнем былых палітычных зняволеных, многія з якіх пасля працяглай ізаляцыі сутыкаюцца з неабходнасцю аднаўлення сацыяльных сувязяў, прафесійнай дзейнасці і псіхалагічнай раўнавагі.

Праца з наступствамі псіхалагічнай траўмы

Паводле міжнародных стандартаў, важным элементам псіхалагічнай дапамогі ў месцах несвабоды павінна быць работа з наступствамі траўматычнага досведу, у тым ліку ізаляцыі, гвалту, прыніжэння чалавечай годнасці, пагрозаў і іншых стрэсавых падзей.

Аднак у беларускай пенітэнцыярнай сістэме адсутнічае адкрытая інфармацыя пра існаванне спецыялізаваных траўмаарыентаваных праграм. Гэта робіць асабліва важным вывучэнне досведу былых зняволеных адносна таго, ці атрымлівалі яны падтрымку пасля перажытых траўматычных падзей і якім чынам яна аказвалася.

Ацэнка эфектыўнасці існуючых практык

Важнай задачай даследавання становіцца не толькі апісанне фармальна існуючых форм псіхалагічнай дапамогі, але і аналіз таго, наколькі яны рэальна даступныя, ці карыстаюцца імі зняволеныя, які ўзровень даверу існуе да псіхолагаў і ці адпавядаюць гэтыя практыкі патрэбам людзей, якія знаходзяцца ва ўмовах працяглага стрэсу і пазбаўлення волі.

Асаблівая ўвага надаецца вопыту былых палітычных зняволеных, чые сведчанні дазваляюць ацаніць не толькі афіцыйна заяўленыя формы работы, але і рэальны характар узаемадзеяння паміж псіхолагамі і людзьмі, якія знаходзяцца ў месцах несвабоды.

Ацэнка даступнасці псіхалагічнай дапамогі для розных катэгорый зняволеных

Даступнасць псіхалагічнай дапамогі з'яўляецца адным з ключавых крытэрыяў ацэнкі эфектыўнасці сістэмы аховы псіхічнага здароўя ў месцах пазбаўлення волі. У адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі ўсе асобы, пазбаўленыя волі, павінны мець магчымасць своєчасова атрымліваць прафесійную псіхалагічную дапамогу незалежна ад полу, узросту, прававога статусу, стану здароўя, характару абвінавачання або іншых абставін. Аднак даступнасць такой дапамогі ў пенітэнцыярнай сістэме Беларусі застаецца недастаткова вывучанай і патрабуе асобнага аналізу.

Асобы, якія знаходзяцца ў следчых ізалятарах

Асаблівай уразлівасцю характарызуецца людзі, якія ўтрымліваюцца ў следчых ізалятарах. Менавіта на гэтым этапе чалавек сутыкаецца з найбольш высокім узроўнем нявызначанасці, страхам перад магчымым пакараннем, адрывам ад сям'і, абмежаваннем інфармацыі і неабходнасцю адаптацыі да новых умоў. Для многіх гэты перыяд суправаджаецца вострымі стрэсавымі рэакцыямі, парушэннямі сну, трывогай і дэпрэсіўнымі станами.

Паводле сведчанняў былых зняволеных, у тым ліку асоб, якія прайшлі праз палітычна матываваны пераслед пасля 2020 года, магчымасць атрымання псіхалагічнай дапамогі ў следчых ізалятарах часта абмежаваная або носіць фармальны характар. У многіх выпадках людзі не валодаюць інфармацыяй пра магчымасць звярнуцца да псіхолага або не разглядаюць такую дапамогу як бяспечную і канфідэнцыйную.

Асобы, асуджаныя да пазбаўлення волі

У папраўчых калоніях псіхалагічная дапамога фармальна больш даступная дзякуючы наяўнасці штатных псіхолагаў. Аднак рэальная даступнасць залежыць ад колькасці спецыялістаў, нагрузкі на іх, умоў працы і агульнай палітыкі адміністрацыі ўстановаў.

У шэрагу выпадкаў сустрэчы з псіхолагам адбываюцца пераважна па ініцыятыве адміністрацыі або ў сувязі з неабходнасцю правядзення ацэнак і падрыхтоўкі характарыстык. Гэта можа абмяжоўваць успрыманне псіхолага як спецыяліста, які працуе ў інтарэсах чалавека, і зніжаць колькасць добраахвотных зваротаў па дапамогу.

Палітычныя зняволеныя

Асобную катэгорыю складаюць палітычныя зняволеныя. Пасля 2020 года многія з іх апынуліся ва ўмовах павышанага псіхалагічнага ціску, працяглай ізаляцыі, шматразовых дысцыплінарных спагнанняў, змяшчэння ў штрафныя ізалятары або памяшканні камернага тыпу.

Сведчанні былых палітвязняў паказваюць, што нават пры фармальнай наяўнасці псіхолагаў узровень даверу да іх часта заставаўся вельмі нізкім. Псіхалагі ўспрымаліся як частка адміністрацыі, а інфармацыя, агучаная падчас размовы, магла патэнцыйна ўплываць на становішча чалавека ў калоніі або турме. У выніку многія палітычныя зняволеныя пазбягалі зваротаў па псіхалагічную дапамогу нават у выпадках выяўленага эмацыянальнага знясілення або псіхалагічнай траўмы.

Асобнага вывучэння патрабуе даступнасць дапамогі для палітычных зняволеных, якія працяглы час утрымліваліся ў рэжыме ізаляцыі або падвяргаліся дадатковым абмежаванням з боку адміністрацыі.

Жанчыны ў месцах пазбаўлення волі

Жанчыны могуць сутыкацца са спецыфічнымі псіхалагічнымі праблемамі, звязанымі з разлукай з дзецьмі, сямейнымі адносінамі, перажытым гвалтам або сацыяльнай стыгматызацыяй. Міжнародныя стандарты падкрэсліваюць неабходнасць гендарна адчувальнага падыходу пры аказанні псіхалагічнай дапамогі.

Для Беларусі застаецца адкрытым пытанне, наколькі існуючыя праграмы псіхалагічнай падтрымкі ўлічваюць асаблівыя патрэбы жанчын і ці існуюць спецыялізаваныя формы дапамогі для гэтай катэгорыі зняволеных.

Асобы з інваліднасцю і псіхічнымі расстройствамі

Адной з найбольш уразлівых груп з'яўляюцца людзі з ужо існуючымі псіхічнымі расстройствамі, інтэлектуальнымі асаблівасцямі развіцця або інваліднасцю. Ва ўмовах ізаляцыі іх стан можа пагаршацца, што патрабуе рэгулярнага назірання і падтрымкі.

Пры гэтым у адкрытых крыніцах практычна адсутнічае інфармацыя пра спецыяльныя праграмы псіхалагічнай дапамогі для такіх людзей у беларускіх месцах несвабоды. Невядома таксама, у якой ступені пенітэнцыярная сістэма здольная задавальняць іх асаблівыя патрэбы.

Непаўналетнія

Непаўналетнія зняволеныя з'яўляюцца асобнай катэгорыяй, для якой псіхалагічная падтрымка павінна быць адным з прыярытэтных кірункаў працы. Узроставая ўразлівасць, асаблівасці развіцця асобы і высокія рызыкі траўматызацыі патрабуюць спецыяльных праграм падтрымкі, адаптацыі і рэсацыялізацыі.

У межах даследавання важна ацаніць, ці адпавядае аб'ём і характар псіхалагічнай дапамогі патрэбам непаўналетніх і міжнародным стандартам абыходжання з дзецьмі ў канфлікце з законам.

Замежныя грамадзяне

Асобы, якія не з'яўляюцца грамадзянамі Беларусі, могуць сутыкацца з дадатковымі цяжкасцямі, звязанымі з моўным бар'ерам, адсутнасцю падтрымкі блізкіх, культурнымі адрозненнямі і абмежаванымі магчымасцямі камунікацыі з сям'ёй. Гэтыя фактары могуць істотна ўплываць на псіхалагічны стан чалавека і павялічваць патрэбу ў прафесійнай падтрымцы.

Асноўныя бар'еры ў атрыманні псіхалагічнай дапамогі

Папярэдні аналіз дазваляе вылучыць некалькі патэнцыйных бар'ераў, якія могуць абмяжоўваць даступнасць псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх месцах несвабоды:

- недастатковая колькасць спецыялістаў;
- высокая нагрузка на псіхолагаў;
- абмежаваныя рэсурсы для індывідуальнай працы;
- недавер да псіхолагаў як супрацоўнікаў сістэмы;
- адсутнасць гарантый канфідэнцыінасці;
- недастатковая інфармаванасць зняволеных аб магчымасці атрымання дапамогі;
- страх негатыўных наступстваў пасля звароту;
- адсутнасць спецыялізаваных праграм для асобных уразлівых груп.

Ацэнка даступнасці псіхалагічнай дапамогі дазваляе вызначыць, ці маюць розныя катэгорыі зняволеных рэальны доступ да падтрымкі ў выпадку псіхалагічнага крызісу, і наколькі існуючая сістэма здольная рэагаваць на іх патрэбы. Асаблівую каштоўнасць у гэтым кантэксце маюць сведчанні былых палітычных зняволеных, вызваленых у 2024–2026 гадах, якія дазваляюць ацаніць фактычнае функцыянаванне сістэмы не толькі праз прызму

нарматыўных патрабаванняў, але і праз досвед людзей, што непасрэдна сутыкнуліся з яе працай.

Прыклады сведчанняў былых зняволеных пра даступнасць псіхалагічнай дапамогі

Сведчанні былых зняволеных, сабраныя праваабарончымі арганізацыямі, журналістамі і даследчыкамі пасля 2020 года, дазваляюць лепш зразумець, як на практыцы функцыянуе сістэма псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх месцах несвабоды.

Адна з найбольш частых тэм у аповедах былых зняволеных — фармальны характар працы псіхолагаў. Многія рэспандэнты адзначаюць, што кантакты з псіхолагам адбываліся пераважна падчас першаснага афармлення ў калонію або ў сувязі з падрыхтоўкай характарыстыкі для адміністрацыі. Пры гэтым магчымасць рэгулярных індывідуальных кансультацый практычна не згадваецца.

Паводле сведчанняў асоб, якія адбывалі пакаранне ў папраўчых калоніях пасля 2020 года, сустрэчы з псіхолагам часта былі кароткімі і сканцэнтраванымі на пытаннях дысцыпліны, стаўлення да адміністрацыі, гатоўнасці ўдзельнічаць у выхаваўчых мерапрыемствах або планах пасля вызвалення. Пытанні псіхічнага здароўя, перажыванняў, наступстваў стрэсу ці траўмы абмяркоўваліся значна радзей.

Шэраг былых палітычных зняволеных адзначалі, што не ўспрымалі псіхолага як незалежнага спецыяліста. Адзін з рэспандэнтаў апісваў сваю пазіцыю наступным чынам: «Я разумеў, што псіхолаг працуе ў той жа сістэме, што і астатнія супрацоўнікі. Таму не бачыў магчымасці адкрыта гаварыць пра свае страхі ці праблемы».

У сведчаннях былых палітвязняў таксама сустракаюцца апісанні сітуацый, калі людзі свядома пазбягалі зваротаў па псіхалагічную дапамогу. Прычынай называліся асцярогі, што інфармацыя пра эмацыянальны стан можа быць выкарыстана адміністрацыяй пры ацэнцы паводзін або падрыхтоўцы службовых дакументаў.

Асобную групу сведчанняў складаюць аповеды людзей, якія працяглы час знаходзіліся ў штрафных ізалятарах, памяшканнях камернага тыпу або турэмным рэжыме. Яны адзначалі ўзрастанне трывожнасці, праблемы са сном, эмацыянальнае знясіленне, цяжкасці з канцэнтрацыяй увагі і пачуццё ізаляцыі. Пры гэтым магчымасць атрымаць рэгулярную псіхалагічную падтрымку ў такіх умовах апісваецца як вельмі абмежаваная або адсутная.

Жанчыны, якія прайшлі праз зняволенне, у сваіх аповедах часта звяртаюць увагу на перажыванні, звязаныя з разлукай з дзецьмі і сям'ёй. Некаторыя адзначалі, што гэтыя тэмы практычна не абмяркоўваліся са спецыялістамі або абмяркоўваліся толькі павярхоўна, без далейшай падтрымкі.

Разам з тым у асобных сведчаннях прысутнічаюць і станоўчыя ацэнкі працы канкрэтных псіхолагаў. Некаторыя былыя зняволеныя адзначалі, што асобныя спецыялісты імкнуліся праяўляць чалавечнасць, падтрымліваць эмацыянальны кантакт і дапамагаць у складаных сітуацыях. Аднак нават у такіх выпадках рэспандэнты падкрэслівалі, што магчымасці псіхолагаў былі істотна абмежаваныя іх становішчам у структуры пенітэнцыярнай сістэмы.

Аналіз гэтых сведчанняў дазваляе зрабіць папярэдняю выснову, што асноўнымі бар'ерамі для атрымання псіхалагічнай дапамогі выступаюць недавер да канфідэнцыйнасці, успрыманне псіхолага як прадстаўніка адміністрацыі, абмежаванасць рэгулярных кантактаў і недастатковая арыентацыя існуючай сістэмы на падтрымку людзей, якія перажываюць наступствы траўматычнага досведу, ізаляцыі і працяглага стрэсу.

Сведчанні вызваленых палітычных зняволеных і папярэдня гіпотэзы адносна даступнасці псіхалагічнай дапамогі

Асаблівую каштоўнасць для ацэнкі даступнасці псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі ўяўляюць сведчанні былых палітычных зняволеных, вызваленых у 2024–2026 гадах. Менавіта гэтая група мае досвед працяглага знаходжання ў следчых ізалятарах, турмах і папраўчых калоніях ва ўмовах павышанага псіхалагічнага ціску, ізаляцыі і нявызначанасці.

Аналіз публічна даступных сведчанняў, праваабарончых дакладаў і інтэрв'ю з былымі зняволенымі дазваляе вылучыць шэраг тэндэнцый, якія патрабуюць дадатковай праверкі ў межах даследавання.

Адной з найбольш часта ўзгадваемых праблем з'яўляецца недастатковы ўзровень даверу да псіхолагаў пенітэнцыярнай сістэмы. Многія былыя зняволеныя апісваюць псіхолага не як незалежнага спецыяліста ў сферы псіхічнага здароўя, а як супрацоўніка адміністрацыі, які дзейнічае ў межах агульнай сістэмы кантролю за зняволенымі. У выніку ў людзей узнікаюць сумневы адносна канфідэнцыйнасці размоў і магчымых наступстваў адкрытага абмеркавання сваіх праблем.

Паводле сведчанняў былых вязняў, нават у выпадках эмацыянальнага знясілення, выяўленай трывогі або іншых прыкмет псіхалагічнага крызісу людзі

часта аддавалі перавагу не звяртацца па дапамогу. Замест гэтага падтрымка шукалася праз кантакты з іншымі вязнямі, ліставанне з блізкімі, рэлігійныя практыкі або асабістыя механізмы пераадолення стрэсу.

Асобнай тэмай становіцца становішча людзей, якія працяглы час знаходзіліся ў штрафных ізалятарах, памяшканнях камернага тыпу або ва ўмовах абмежаваных сацыяльных кантактаў. У публічных сведчаннях былыя палітвязні апісваюць такія наступствы ізаляцыі, як парушэнні сну, пастаяннае пачуццё трывогі, цяжкасці з канцэнтрацыяй увагі, страта адчування часу, эмацыянальнае выгаранне і пагаршэнне агульнага псіхалагічнага стану. Пры гэтым інфармацыя пра аказанне спецыялізаванай псіхалагічнай дапамогі ў такіх сітуацыях практычна адсутнічае.

Жанчыны, якія перажылі зняволенне, часта звяртаюць увагу на асаблівыя псіхалагічныя цяжкасці, звязаныя з разлукай з дзецьмі і сям'ёй. У шэрагу выпадкаў менавіта гэтыя перажыванні апісваюцца як найбольш цяжкія за ўвесь перыяд знаходжання ў месцах несвабоды. Гэта дазваляе выказаць здагадку аб неабходнасці гандарна адчувальных формаў псіхалагічнай падтрымкі, якія ўлічваюць спецыфічныя патрэбы жанчын.

Разам з тым асобныя былыя зняволеныя адзначаюць выпадкі чалавечага і прафесійнага стаўлення з боку канкрэтных спецыялістаў. Такія сведчання дазваляюць меркаваць, што праблема можа быць звязана не толькі з індывідуальнай працай асобных псіхалагаў, але і з сістэмнымі абмежаваннямі, у межах якіх яны вымушаны працаваць.

На падставе аналізу даступных матэрыялаў можна сфармуляваць некалькі папярэдніх даследчых гіпотэз.

Па-першае, фармальная наяўнасць псіхалагічнай службы не заўсёды забяспечвае рэальную даступнасць псіхалагічнай дапамогі для зняволеных.

Па-другое, успрыманне псіхалага як супрацоўніка пенітэнцыярнай сістэмы істотна ўплывае на ўзровень даверу і гатоўнасць людзей звяртацца па дапамогу.

Па-трэцяе, існуючыя формы псіхалагічнай работы могуць быць у большай ступені арыентаваныя на задачы кантролю, прафілактыкі парушэнняў рэжыму і ацэнкі паводзін, чым на падтрымку псіхічнага здароўя чалавека.

Па-чацвёртае, найбольш уразлівыя групы зняволеных — асобы, якія знаходзяцца ў ізаляцыі, палітычныя зняволеныя, жанчыны з непаўналетнімі дзецьмі, людзі з траўматычным досведам і асобы з прыкметамі псіхічных расстройстваў — могуць сутыкацца з дадатковымі бар'ерамі ў атрыманні дапамогі.

Па-пятае, значная частка псіхалагічных наступстваў зняволення захоўваецца і пасля вызвалення, што можа сведчыць пра недастатковую эфектыўнасць існуючай сістэмы падтрымкі або пра адсутнасць праграм псіхалагічнай рэабілітацыі.

Ілюстрацыйныя кейсы (рэканструяваныя на аснове тыповых сведчанняў)

Для лепшага разумення праблем даступнасці псіхалагічнай дапамогі ў месцах несвабоды ніжэй прыведзены ананімізаваныя і рэканструяваныя кейсы, створаныя на аснове тыповых тэм, якія рэгулярна сустракаюцца ў публічных сведчаннях былых зняволеных. Імёны, узрост, установы і асобныя дэталі зменены.

- **Кейс 1. «Андрэй», 42 гады, былы зняволены папраўчай калоніі**

«Калі мяне этапавалі ў калонію, псіхолаг правёў стандартную размову. Пытанні былі хутчэй пра паводзіны і стаўленне да адміністрацыі, чым пра тое, як я сябе адчуваю. Пасля гэтага за паўтара года я сам не звяртаўся. Было адчуванне, што ўсё сказанае можа стаць вядома кіраўніцтву».

Дадзены кейс ілюструе праблему недаверу да канфідэнцыйнасці псіхалагічнай дапамогі.

- **Кейс 2. «Алена», 36 гадоў, былая зняволеная жаночай калоніі**

«Самым цяжкім былі не ўмовы, а пастаянная трывога за дзяцей. Я некалькі разоў спрабавала гаварыць пра гэта, але дапамогі, якая сапраўды дазволіла б справіцца з гэтым станам, не атрымала. Часцей прапаноўвалі проста супакоіцца і трымацца».

Гэты прыклад адлюстроўвае магчымы недахоп гендарна адчувальных падыходаў і працы з мацярынскай траўмай.

- **Кейс 3. «Сяргей», 51 год, былы вязень турэмнага рэжыму**

«Пасля некалькіх месяцаў у ізаляцыі пачаліся праблемы са сном. Здавалася, што час спыніўся. Калі сустракаўся з псіхолагам, размова была кароткай і ў асноўным датычылася таго, ці не збіраюся я парушаць рэжым».

Кейс дэманструе магчымы разрыў паміж патрэбамі чалавека і прыярытэтамі сістэмы.

- **Кейс 4. «Віктар», 29 гадоў, былы палітычны зняволены**

«Я прынцыпова не хадзіў да псіхолага. У турме ўсе разумелі, што гэта супрацоўнік установы. Магчыма, ён і хацеў дапамагчы, але я не быў гатовы рызыкаваць і адкрыта гаварыць пра свае перажыванні».

Кейс адлюстроўвае ўплыў арганізацыйнага статусу псіхолага на ўзровень даверу.

- **Кейс 5. «Наталля», 47 гадоў, былая зняволеная**

«Пасля вызвалення я зразумела, што многія праблемы толькі пачынаюцца. Трывога, страх перад званкамі з незнаёмых нумароў, немагчымасць спакойна спаць. У калоніі пра тое, як чалавек будзе жыць пасля вызвалення, практычна не гаварылі».

Гэты прыклад указвае на магчымую недастатковасць праграм падрыхтоўкі да вызвалення і постпенітэнцыярнай падтрымкі.

Аналітычная выснова

Прадстаўленыя кейсы дазваляюць выявіць шэраг праблем і тэндэнцый, якія характарызуюць даступнасць і ўспрыманне псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх месцах пазбаўлення волі. Нягледзячы на тое, што псіхалагічная служба фармальна прысутнічае ў структуры пенітэнцыярнай сістэмы, сведчанні былых зняволеных паказваюць на існаванне значных бар'ераў, якія абмяжоўваюць яе рэальную эфектыўнасць.

Перш за ўсё звяртае на сябе ўвагу нізкі ўзровень даверу да псіхолагаў з боку зняволеных. У многіх выпадках псіхолаг успрымаецца не як незалежны спецыяліст, які дзейнічае ў інтарэсах чалавека, а як супрацоўнік адміністрацыі, звязаны з сістэмай кантролю і ацэнкі паводзін. Такое ўспрыманне ўплывае на гатоўнасць людзей адкрыта гаварыць пра свае праблемы, эмацыянальны стан і псіхалагічныя цяжкасці. У выніку нават тыя асобы, якія маюць патрэбу ў падтрымцы, могуць свядома адмаўляцца ад кантакту з псіхолагам або абмяжоўвацца фармальнымі адказамі падчас сустрэч.

Аналіз кейсаў таксама сведчыць пра тое, што псіхалагічная дапамога часта ўспрымаецца як другасная функцыя ў параўнанні з задачамі кантролю і падтрымання рэжыму. Былыя зняволеныя часцей узгадваюць сустрэчы, звязаныя з ацэнкай паводзін, падрыхтоўкай характарыстык або прафілактыкай парушэнняў, чым падтрымку ў пераадоленні стрэсу, трывожнасці, дэпрэсійных станаў або наступстваў псіхалагічнай траўмы. Гэта можа сведчыць пра перавагу адміністрацыйных функцый над тэрапеўтычнымі.

Асобнай праблемай выглядае недастатковая ўвага да наступстваў працяглай ізаляцыі. Людзі, якія знаходзіліся ў штрафных ізалятарах, памяшканнях камернага тыпу або іншых умовах абмежаваных кантактаў, апісваюць пагаршэнне псіхічнага стану, развіццё трывожнасці, парушэнні сну, праблемы з канцэнтрацыяй увагі і эмацыянальнае знясіленне. Пры гэтым у сведчаннях практычна не сустракаюцца прыклады сістэмнай або спецыялізаванай дапамогі для асоб, якія перажываюць наступствы такіх умоў утрымання.

Кейсы жанчын паказваюць на існаванне спецыфічных патрэб, звязаных з разлукай з дзецьмі, сям'ёй і блізкімі. Для многіх жанчын менавіта гэтыя перажыванні становяцца цэнтральнай крыніцай стрэсу падчас адбывання пакарання. У той жа час сведчанні не дазваляюць зрабіць выснову аб наяўнасці спецыяльных праграм або метадаў псіхалагічнай падтрымкі, арыентаваных на патрэбы жанчын. Гэта можа сведчыць пра недастатковы ўлік гендарных асаблівасцяў пры арганізацыі псіхалагічнай дапамогі.

Яшчэ адной важнай высновай становіцца тое, што наступствы зняволення не абмяжоўваюцца перыядам знаходжання ў месцах несвабоды. Былыя зняволеныя апісваюць захаванне трывожнасці, праблем са сном, цяжкасцяў сацыяльнай адаптацыі, павышанай насцярожанасці і іншых сімптомаў ужо пасля вызвалення. Гэта сведчыць аб тым, што псіхалагічныя наступствы зняволення могуць мець доўгатэрміновы характар і патрабуюць падтрымкі не толькі падчас адбывання пакарання, але і пасля вяртання чалавека ў грамадства.

Разам з тым кейсы паказваюць, што нават ва ўмовах сістэмных абмежаванняў асобныя спецыялісты могуць адыгрываць важную ролю ў падтрымцы зняволеных. Наяўнасць станоўчых успамінаў пра канкрэтных псіхалагаў сведчыць пра тое, што праблема не заўсёды звязаная з прафесійнымі якасцямі супрацоўнікаў. Значна большую ролю могуць адыгрываць арганізацыйныя ўмовы іх працы, абмежаваная прафесійная незалежнасць, высокая нагрузка і неабходнасць дзейнічаць у межах патрабаванняў пенітэнцыярнай сістэмы.

У сукупнасці разгледжаныя кейсы дазваляюць выказаць здагадку, што галоўнымі перашкодамі для эфектыўнай псіхалагічнай дапамогі ў беларускіх месцах пазбаўлення волі з'яўляюцца недастатковы ўзровень даверу да спецыялістаў, абмежаванасць канфідэнцыйнасці, дамінаванне кантрольных функцый над тэрапеўтычнымі, недахоп спецыялізаванай падтрымкі для асоб з траўматычным досведам і адсутнасць паслядоўнай сістэмы псіхалагічнай рэабілітацыі пасля вызвалення. Менавіта гэтыя аспекты патрабуюць найбольш пільнай увагі падчас далейшага даследавання і могуць стаць асновай для распрацоўкі рэкамендацый па ўдасканаленні пенітэнцыярнай псіхалагічнай службы ў Беларусі.

Арганізацыйныя, прафесійныя і сістэмныя абмежаванні ў працы турэмных псіхолагаў

Аналіз дзейнасці псіхолагаў у пенітэнцыярнай сістэме Беларусі паказвае, што эфектыўнасць псіхалагічнай дапамогі залежыць не толькі ад прафесійнай падрыхтоўкі спецыялістаў, але і ад арганізацыйных умоў іх працы, прававога статусу, месца псіхалагічнай службы ў структуры ўстановы і агульнага функцыянавання пенітэнцыярнай сістэмы. Шэраг існуючых абмежаванняў можа істотна ўплываць як на якасць аказваемай дапамогі, так і на ўзровень даверу да псіхолагаў з боку зняволеных.

Арганізацыйныя абмежаванні

Адной з асноўных праблем з'яўляецца месца псіхолага ў арганізацыйнай структуры пенітэнцыярнай установы. Псіхолаг з'яўляецца супрацоўнікам сістэмы выканання пакаранняў і падпарадкоўваецца кіраўніцтву ўстановы. Гэта азначае, што яго прафесійная дзейнасць ажыццяўляецца ў межах адміністрацыйнай вертыкалі, галоўнымі задачамі якой з'яўляюцца забеспячэнне рэжыму, бяспекі і кантролю.

Такая арганізацыйная мадэль можа абмяжоўваць магчымасці псіхолага дзейнічаць выключна ў інтарэсах чалавека, які звяртаецца па дапамогу. У шэрагу выпадкаў псіхолаг вымушаны сумяшчаць функцыі падтрымкі і кантролю, што стварае рызыку канфлікту прафесійных роляў.

Яшчэ адным абмежаваннем можа быць недастатковая колькасць спецыялістаў. Пры значнай колькасці зняволеных адзін псіхолаг часта не мае магчымасці праводзіць рэгулярную індывідуальную працу з усімі, хто мае патрэбу ў дапамозе. У выніку асноўная ўвага можа надавацца асобам, якія лічацца групай павышанай рызыкі, у той час як многія іншыя застаюцца па-за сістэмай падтрымкі.

На якасць працы таксама ўплывае абмежаванасць часу і рэсурсаў. Вялікі аб'ём дакументацыі, падрыхтоўка характарыстык, удзел у службовых нарадах і іншых адміністрацыйных працэдурах могуць істотна скарачаць час, які псіхолаг здольны прысвяціць непасрэднай працы са зняволенымі.

Прафесійныя абмежаванні

Адной з ключавых праблем з'яўляецца абмежаванасць прафесійнай незалежнасці. У адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі псіхолаг павінен

мець магчымасць прымаць рашэнні, кіруючыся прафесійнымі ведамі, этычнымі прынцыпамі і інтарэсамі кліента. У пенітэнцыярнай сістэме гэтая незалежнасць можа быць абмежавана службовай падпарадкаванасцю і неабходнасцю выконваць патрабаванні адміністрацыі.

Асобнае значэнне мае праблема канфідэнцыйнасці. Псіхолагі могуць апынуцца ў сітуацыі, калі інфармацыя, атрыманая падчас працы са зняволеным, выкарыстоўваецца пры падрыхтоўцы характарыстык, ацэнцы паводзін або прыняцці адміністрацыйных рашэнняў. Гэта стварае этычную дылему паміж захаваннем прафесійнай таямніцы і выкананнем службовых абавязкаў.

Прафесійныя абмежаванні могуць таксама быць звязаныя з недахопам спецыялізаванай падрыхтоўкі. Работа ў месцах несвабоды патрабуе кампетэнцый у сферы крызіснай псіхалогіі, траўматэрапіі, прафілактыкі суіцыдальных паводзін, работы з наступствамі гвалту і працяглай ізаляцыі. Адсутнасць рэгулярнага павышэння кваліфікацыі і прафесійнай супервізіі можа зніжаць эфектыўнасць дапамогі.

Асобнай праблемай з'яўляецца прафесійнае выгаранне саміх псіхолагаў. Пастаянная работа ва ўмовах стрэсу, кантакт з людзьмі ў крызісных станах, высокая адказнасць і абмежаваныя магчымасці ўплываць на сітуацыю могуць прыводзіць да эмацыянальнага знясілення спецыялістаў.

Сістэмныя абмежаванні

Найбольш значныя перашкоды звязаныя з асаблівасцямі функцыянавання самой пенітэнцыярнай сістэмы. Традыцыйна асноўны акцэнт у яе дзейнасці робіцца на кантроль, бяспеку і выкананне рэжымных патрабаванняў. У такіх умовах задачы падтрымання псіхічнага здароўя могуць адыходзіць на другі план.

Важнай сістэмнай праблемай выступае адсутнасць выразнага падзелу паміж псіхалагічнай дапамогай і механізмамі кантролю. Калі вынікі псіхалагічнай ацэнкі выкарыстоўваюцца для прыняцця адміністрацыйных рашэнняў, у зняволеных фарміруецца недавер да ўсёй сістэмы псіхалагічнай падтрымкі.

Асабліва востра гэтая праблема праяўляецца ў адносінах да палітычных зняволеных. Паводле шматлікіх сведчанняў былых вязняў, пасля 2020 года кантакты з супрацоўнікамі псіхалагічнай службы часта ўспрымаліся праз прызму агульных адносін да адміністрацыі і сістэмы ў цэлым. Гэта магло істотна абмяжоўваць магчымасці для фарміравання даверных адносін паміж псіхолагам і чалавекам, які мае патрэбу ў дапамозе.

Сістэмным абмежаваннем таксама з'яўляецца адсутнасць незалежнага маніторынгу якасці псіхалагічнай дапамогі. У Беларусі не існуе адкрытых механізмаў рэгулярнай ацэнкі дзейнасці псіхалагічных службаў у месцах пазбаўлення волі з удзелам незалежных экспертаў, прафесійных асацыяцый або грамадзянскай супольнасці. Гэта ўскладняе выяўленне праблем і ўкараненне неабходных змяненняў.

Яшчэ адной праблемай з'яўляецца адсутнасць траўмаарыентаванага падыходу. Падзеі пасля 2020 года прывялі да з'яўлення вялікай колькасці людзей, якія перажылі палітычны пераслед, жорсткае абыходжанне, працяглую ізаляцыю і іншыя траўматычныя падзеі. Аднак існуючая сістэма не дэманструе наяўнасці спецыяльных праграм дапамогі людзям з сімптомамі посттраўматычнага стрэсавага расстройства, складанай траўмы або іншых наступстваў працяглага псіхалагічнага ўздзеяння.

Асобна варта адзначыць разыходжанне паміж міжнароднымі стандартамі і існуючай практыкай. Міжнародныя дакументы разглядаюць псіхалагічную дапамогу як частку сістэмы аховы здароўя, арыентаваную на інтарэсы чалавека і заснаваную на прынцыпах добраахвотнасці, канфідэнцыйнасці і прафесійнай незалежнасці. У беларускай пенітэнцыярнай сістэме псіхалагічная служба застаецца інтэграванай у структуру кантролю і выканання рэжыму, што абмяжоўвае магчымасці для поўнай рэалізацыі гэтых прынцыпаў.

У сукупнасці арганізацыйныя, прафесійныя і сістэмныя абмежаванні ствараюць умовы, пры якіх патэнцыял псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі рэалізуецца не ў поўнай меры. Гэта ўплывае як на якасць падтрымкі, якая аказваецца зняволеным, так і на ўзровень даверу да спецыялістаў, што ў канчатковым выніку адбіваецца на стане псіхічнага здароўя людзей, якія знаходзяцца ў месцах несвабоды.

Высновы з улікам паўторных вяртанняў у месцы пазбаўлення волі пасля ўмоўна-датэрміновага вызвалення

Аналіз арганізацыйных, прафесійных і сістэмных абмежаванняў у працы турэмных псіхолагаў дазваляе зрабіць выснову, што існуючая мадэль псіхалагічнай работы ў беларускіх месцах пазбаўлення волі ў большай ступені арыентавана на вырашэнне бягучых задач утрымання і кантролю, чым на доўгатэрміновую рэабілітацыю чалавека і зніжэнне рызыкі яго паўторнага траплення ў пенітэнцыярную сістэму.

Адным з ключавых паказчыкаў эфектыўнасці пенітэнцыярнай псіхалогіі ў міжнароднай практыцы лічыцца здольнасць сістэмы садзейнічаць паспяховай рэінтэграцыі чалавека пасля вызвалення і зніжаць верагоднасць рэцыдыву. У гэтым кантэксце асаблівую ўвагу прыцягваюць выпадкі паўторнага траплення людзей у месцы пазбаўлення волі пасля ўмоўна-датэрміновага вызвалення.

Паўторныя асуджэнні і вяртанне ў месцы несвабоды могуць быць звязаныя з рознымі фактарамі: сацыяльнай дэадаптацыяй, псіхалагічнымі цяжкасцямі пасля вызвалення, адсутнасцю падтрымкі, стратай сацыяльных сувязяў, праблемамі працаўладкавання, злоўжываннем псіхаактыўнымі рэчывамі, а таксама невырашанымі псіхалагічнымі праблемамі, якія ўзніклі яшчэ падчас адбывання пакарання.

Гэта дазваляе выказаць здагадку, што існуючая сістэма псіхалагічнай дапамогі недастаткова арыентавана на падрыхтоўку чалавека да жыцця пасля вызвалення. У дзейнасці псіхолагаў адносна мала ўвагі можа надавацца развіццю навыкаў адаптацыі, кіравання стрэсам, вырашэння канфліктаў, аднаўлення сямейных адносін, планавання будучыні і пераадолення наступстваў інстытуцыяналізацыі.

Асобную праблему ўяўляе феномен так званай пенітэнцыярнай адаптацыі, калі чалавек на працягу многіх гадоў прывыкае да жыцця ў жорстка рэгламентаваным асяроддзі і пасля вызвалення сутыкаецца з цяжкасцямі самастойнага прыняцця рашэнняў, пабудовы сацыяльных сувязяў і адказнасці за ўласнае жыццё. Пры адсутнасці сістэмнай псіхалагічнай падрыхтоўкі да вызвалення гэтыя цяжкасці могуць павялічваць рызыку паўторнага правапарушэння.

Важным індикатарам абмежаванай эфектыўнасці рэабілітацыйнай функцыі сістэмы можа быць і той факт, што псіхалагічная работа часта канцэнтруецца на ацэнцы паводзін асуджанага для прыняцця рашэнняў адносна ўмоўна-датэрміновага вызвалення, а не на фарміраванні ўстойлівых навыкаў, неабходных для жыцця па-за межамі пенітэнцыярнай установы.

У выпадку палітычных зняволеных праблема мае іншы характар. Для гэтай катэгорыі асоб рызыка паўторнага траплення ў месцы несвабоды пасля вызвалення часта звязана не з крымінальным рэцыдывам, а з працягам палітычнага пераследу, адміністрацыйным наглядам, дадатковымі абмежаваннямі або паўторным крымінальным пераследам. У такіх умовах псіхалагічная дапамога павінна быць накіравана не толькі на адаптацыю пасля вызвалення, але і на работу з наступствамі траўмы, хранічнага стрэсу, страхам паўторнага арышту і пастаянным пачуццём небяспекі.

Такім чынам, аналіз выпадкаў вяртання ў месцы пазбаўлення волі пасля ўмоўна-датэрміновага вызвалення дазваляе разглядаць іх не толькі як паказчык індывідуальных паводзін чалавека, але і як адзін з крытэрыяў эфектыўнасці псіхалагічнай і сацыяльнай работы пенітэнцыярнай сістэмы. Высокая частата паўторных вяртанняў можа сведчыць пра недастатковую ўвагу да псіхалагічнай рэабілітацыі, падрыхтоўкі да вызвалення і суправаджэння чалавека ў перыяд яго вяртання да жыцця ў грамадстве.

З гэтага вынікае, што ацэнка дзейнасці турэмных псіхолагаў павінна ўключаць не толькі аналіз іх працы падчас адбывання пакарання, але і вывучэнне таго, наколькі яна спрыяе захаванню псіхічнага здароўя, сацыяльнай адаптацыі і паспяховай рэінтэграцыі чалавека пасля вызвалення.

Умоўна-датэрміновае вызваленне як фактар, які ўплывае на дзейнасць пенітэнцыярных псіхолагаў

Асобнага разгляду ў межах даследавання патрабуе роля псіхолагаў у працэдурах, звязаных з умоўна-датэрміновым вызваленнем (УДВ), заменай неадбытай часткі пакарання больш мяккім і змяненнем умоў адбывання пакарання. Менавіта ў гэтай сферы найбольш выразна праяўляецца супярэчнасць паміж тэрапеўтычнай і кантрольнай функцыямі пенітэнцыярнай псіхалогіі.

У адпаведнасці з існуючай практыкай псіхалагі могуць удзельнічаць у падрыхтоўцы характарыстык на асуджаных, ацэнцы іх паводзін, ступені адаптацыі да ўмоў утрымання, адносін да працы, удзелу ў выхаваўчых мерапрыемствах і іншых крытэрыяў, якія ў далейшым улічваюцца пры разглядзе пытанняў аб умоўна-датэрміновым вызваленні. Такім чынам, псіхолаг адначасова выконвае ролю спецыяліста, які павінен аказваць дапамогу чалавеку, і ўдзельніка сістэмы ацэнкі яго «выпраўлення».

Гэтая сітуацыя стварае структурны канфлікт інтарэсаў. З аднаго боку, эфектыўная псіхалагічная дапамога патрабуе даверу, адкрытасці і бяспекі ў адносінах паміж псіхолагам і чалавекам, які звяртаецца па падтрымку. З другога боку, калі вынікі кантактаў могуць уплываць на рашэнні адносна вызвалення або іншых прававых перспектыв, зняволеныя могуць успрымаць псіхолога як прадстаўніка адміністрацыі і ўстрымлівацца ад шчырага абмеркавання сваіх праблем.

У сведчаннях былых зняволеных нярэдка сустракаецца меркаванне, што ўдзел у выхаваўчых мерапрыемствах, дэманстрацыя лаяльнасці да адміністрацыі або пазбяганне канфліктаў могуць мець большае значэнне для атрымання станоўчай характарыстыкі, чым рэальныя змены ў псіхалагічным стане чалавека. У выніку псіхалагічная работа можа ўспрымацца не як інструмент падтрымкі, а як адзін з элементаў сістэмы ацэнкі паводзін.

Для палітычных зняволеных гэтая праблема набывае асаблівую актуальнасць. Паводле шматлікіх сведчанняў былых вязняў, пасля 2020 года рашэнні адносна змякчэння рэжыму, пераводу на лягчэйшыя ўмовы або магчымасці датэрміновага вызвалення маглі залежаць не толькі ад фармальнага захавання рэжыму, але і ад дэманстрацыі лаяльнасці да адміністрацыі, прызнання віны, падпісання прашэнняў аб памілаванні або іншых дзеянняў, якія выходзяць за межы класічнага разумення рэсацыялізацыі.

У такіх умовах заключэнні псіхалага могуць успрымацца не як экспертная ацэнка псіхалагічнага стану чалавека, а як частка механізму кантролю і прыняцця адміністрацыйных рашэнняў. Гэта істотна зніжае ўзровень даверу да псіхалагічнай службы і абмяжоўвае яе магчымасці аказваць эфектыўную дапамогу.

Яшчэ адным аспектам праблемы з'яўляецца адсутнасць празрыстых і навукова абгрунтаваных крытэрыяў ацэнкі «ступені выпраўлення» асуджаных. У міжнароднай практыцы ўсё больш увагі надаецца аб'ектыўным паказчыкам сацыяльнай адаптацыі, псіхалагічнай устойлівасці, здольнасці да самастойнага жыцця пасля вызвалення і ўзроўню рызыкі паўторнага правапарушэння. У беларускіх умовах ацэнка нярэдка грунтуецца на агульных характарыстыках паводзін і стаўлення да патрабаванняў адміністрацыі, што можа прыводзіць да суб'ектыўнасці ў прыняцці рашэнняў.

Праблема набывае дадатковае значэнне ў сувязі з выпадкамі паўторнага траплення людзей у месцы пазбаўлення волі пасля ўмоўна-датэрміновага вызвалення. Калі асноўнай мэтай псіхалагічнай работы становіцца падрыхтоўка характарыстыкі для атрымання льготы, а не фарміраванне навыкаў паспяховай адаптацыі пасля вызвалення, гэта можа абмяжоўваць доўгатэрміновую эфектыўнасць рэабілітацыйных праграм.

Такім чынам, аналіз ролі псіхалагаў у працэдурах умовна-датэрміновага вызвалення дазваляе выявіць адну з ключавых супярэчнасцяў беларускай пенітэнцыярнай сістэмы. З аднаго боку, псіхалаг павінен спрыяць захаванню псіхічнага здароўя і рэсацыялізацыі чалавека. З другога боку, яго дзейнасць інтэграваная ў механізмы кантролю, ацэнкі і прыняцця рашэнняў адносна прававога статусу асуджанага. Такое сумяшчэнне функцый стварае істотныя перашкоды для фарміравання даверу, зніжае гатоўнасць зняволеных звяртацца па дапамогу і абмяжоўвае патэнцыял псіхалагічнай службы як інструмента падтрымкі і рэабілітацыі.

У кантэксце рэфармавання пенітэнцыярнай сістэмы адным з важных напрамкаў можа стаць узмацненне прафесійнай незалежнасці псіхалагаў, выразнае размежаванне тэрапеўтычнай і кантрольнай дзейнасці, а таксама распрацоўка празрыстых крытэрыяў ацэнкі рэсацыялізацыі, якія будуць заснаваныя на патрэбах чалавека і сучасных навуковых падыходах у сферы псіхічнага здароўя.

Параўнанне беларускіх практык псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі з міжнароднымі стандартамі і рэкамендацыямі

Ацэнка сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі Беларусі патрабуе яе супастаўлення з міжнароднымі стандартамі ў сферы правоў чалавека, аховы псіхічнага здароўя і пенітэнцыярнай дзейнасці. Асноўнымі дакументамі, якія вызначаюць гэтыя стандарты, з'яўляюцца Арганізацыя Аб'яднаных Нацый Правілы ААН аб абыходжанні са зняволенымі (Правілы Нэльсана Мандэлы), Сусветная арганізацыя аховы здароўя рэкамендацыі па ахове псіхічнага здароўя ў месцах несвабоды, стандарты Савет Еўропы і рэкамендацыі Еўрапейскі камітэт па прадухіленні катаванняў (CPT).

Міжнародныя дакументы зыходзяць з таго, што людзі, пазбаўленыя волі, не губляюць права на ахову псіхічнага здароўя. Наадварот, улічваючы павышаныя рызыкі стрэсу, дэпрэсіі, суіцыдальных паводзін і псіхалагічнай траўматызацыі, дзяржава нясе дадатковую адказнасць за стварэнне сістэмы эфектыўнай псіхалагічнай падтрымкі.

Прынцып незалежнасці псіхолага

Адным з ключавых міжнародных прынцыпаў з'яўляецца прафесійная незалежнасць спецыялістаў у сферы псіхічнага здароўя. У рэкамендацыях ААН і Савета Еўропы падкрэсліваецца, што псіхологі і медыцынскія работнікі павінны кіравацца перадусім інтарэсамі пацыента і прафесійнымі этычнымі нормаў.

У Беларусі псіхологі ўваходзяць у структуру Дэпартамента выканання пакаранняў і падпарадкоўваюцца адміністрацыі ўстаноў. Гэта стварае сітуацыю, калі спецыяліст адначасова ўдзельнічае ў аказанні дапамогі і ў выкананні кантрольных функцый. Такая мадэль істотна адрозніваецца ад міжнароднага падыходу, які патрабуе максімальнай незалежнасці прафесійнай дзейнасці псіхолага.

Канфідэнцыйнасць псіхалагічнай дапамогі

Міжнародныя стандарты прадугледжваюць, што псіхалагічная дапамога павінна быць заснаваная на даверы і захаванні канфідэнцыйнасці. Інфармацыя, атрыманая падчас кансультавання, не павінна выкарыстоўвацца супраць чалавека, за выключэннем сітуацый непасрэднай пагрозы жыццю або бяспецы.

У беларускіх месцах пазбаўлення волі псіхалагі могуць удзельнічаць у падрыхтоўцы характарыстык, ацэнцы паводзін і іншых працэдурах, якія ўплываюць на прававы статус асуджанага. Гэта фарміруе рызыку ўспрымання псіхалагічнай дапамогі як часткі механізму кантролю, што супярэчыць міжнародным прынцыпам канфідэнцыйнасці і добраахвотнасці.

Даступнасць дапамогі

Згодна з Правіламі Нэльсана Мандэлы, усе зняволеныя павінны мець доступ да псіхалагічнай і псіхіятрычнай дапамогі на ўзроўні, супастаўным з дапамогай, якая даступная ў грамадзянскай сістэме аховы здароўя.

Фармальна ў беларускіх установах дзейнічаюць псіхалагічныя службы. Аднак сведчанні былых зняволеных і праваабарончыя матэрыялы паказваюць, што рэгулярнасць і аб'ём дапамогі могуць істотна адрознівацца ў залежнасці ад тыпу ўстановы, колькасці супрацоўнікаў, рэжыму ўтрымання і іншых фактараў. Асабліва востра праблема даступнасці праяўляецца для людзей, якія знаходзяцца ў працяглай ізаляцыі.

Праца з наступствамі траўмы

Сучасныя міжнародныя падыходы ўсё больш актыўна выкарыстоўваюць траўмаарыентаваную мадэль дапамогі (trauma-informed care). Яна прадугледжвае разуменне таго, што значная частка людзей у месцах несвабоды ўжо мае досвед псіхалагічнай траўмы або перажывае новыя траўматычныя падзеі падчас зняволення.

У беларускай пенітэнцыярнай сістэме адсутнічае адкрытая інфармацыя пра выкарыстанне спецыялізаваных праграм работы з наступствамі катаванняў, жорсткага абыходжання, працяглай ізаляцыі, палітычнага пераследу або посттраўматычнага стрэсавага расстройтва. Гэта сведчыць пра істотнае разыходжанне паміж міжнароднымі рэкамендацыямі і існуючай практыкай.

Ізаляцыя як фактар рызыкі

Міжнародныя органы, у тым ліку Камітэт ААН супраць катаванняў і СРТ, неаднаразова адзначалі, што працяглая ізаляцыя можа выклікаць сур'ёзныя наступствы для псіхічнага здароўя. У сувязі з гэтым рэкамендуецца абмяжоўваць яе выкарыстанне і забяспечваць узмоцненую псіхалагічную падтрымку людзей, якія знаходзяцца ў такіх умовах.

Пасля 2020 года ў Беларусі была зафіксаваная значная колькасць сведчанняў пра працяглае ўтрыманне палітычных зняволеных у штрафных ізалятарах, памяшканнях камернага тыпу і іншых формах ізаляцыі. Пры гэтым інфармацыя пра сістэмныя меры псіхалагічнай падтрымкі такіх асоб практычна адсутнічае.

Падрыхтоўка да вызвалення і рэсацыялізацыя

У міжнароднай практыцы псіхалагічная дапамога разглядаецца як частка працэсу рэсацыялізацыі. Значная ўвага надаецца падрыхтоўцы чалавека да вяртання ў грамадства, аднаўленню сацыяльных сувязяў, развіццю навыкаў самастойнага жыцця і прафілактыцы паўторных правапарушэнняў.

У Беларусі дзейнасць псіхалагаў часта звязваецца з ацэнкай ступені выпраўлення асуджанага, падрыхтоўкай характарыстык і ўдзелам у працэдурах, звязаных з умовна-датэрміновым вызваленнем. У выніку рэсацыялізацыйная функцыя можа адыходзіць на другі план, саступаючы месца кантрольным задачам.

Асаблівасці працы з палітычнымі зняволенымі

Асобным аспектам, які практычна не разглядаецца ў беларускіх нарматыўных дакументах, з'яўляецца работа з людзьмі, якія перажылі палітычна матываваны пераслед, працяглую ізаляцыю, пагрозы, псіхалагічны ціск або іншыя формы траўматызацыі.

Міжнародныя стандарты патрабуюць аказання спецыялізаванай дапамогі ахвярам катаванняў і жорсткага абыходжання. Пасля 2020 года гэтая тэма набыла асаблівую актуальнасць для Беларусі ў сувязі з вялікай колькасцю людзей, якія паведамлялі пра перажыты гвалт, прыніжэнні, прымусовую ізаляцыю і іншыя формы негатыўнага ўздзеяння падчас зняволення.

Агульныя высновы

Параўнанне беларускай практыкі з міжнароднымі стандартамі дазваляе зрабіць выснову, што асноўныя разыходжанні датычацца не столькі фармальнай наяўнасці псіхалагічнай службы, колькі яе функцыянальнай ролі ў пенітэнцыярнай сістэме.

У міжнародных дакументах псіхалаг разглядаецца як незалежны спецыяліст у сферы псіхічнага здароўя, які дзейнічае ў інтарэсах чалавека і забяспечвае канфідэнцыйную дапамогу. У беларускіх умовах псіхалаг застаецца часткай адміністрацыйнай структуры, удзельнічае ў ацэнцы паводзін і падрыхтоўцы характарыстык, што можа абмяжоўваць яго прафесійную незалежнасць і зніжаць узровень даверу з боку зняволеных.

Акрамя таго, міжнародныя стандарты робяць акцэнт на траўмаарыентаванай дапамозе, рэсацыялізацыі, падрыхтоўцы да вызвалення і доўгатэрміновым захаванні псіхічнага здароўя. У беларускай практыцы гэтыя напрамкі прадстаўлены значна слабей або не маюць выразнага нарматыўнага і арганізацыйнага замацавання.

Такім чынам, асноўнай праблемай беларускай сістэмы з'яўляецца не адсутнасць псіхолагаў як такіх, а структурнае сумяшчэнне функцый дапамогі і кантролю, недастатковая незалежнасць спецыялістаў, абмежаванасць траўмаарыентаваных падыходаў і недастатковая ўвага да псіхалагічнай рэабілітацыі людзей пасля вызвалення.

Практычныя рэкамендацыі па ўдасканаленні сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі

Вынікі даследавання сведчаць аб неабходнасці ўдасканалення існуючай сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі Беларусі з улікам міжнародных стандартаў, сучасных навуковых падыходаў у сферы аховы псіхічнага здароўя і вопыту людзей, якія прайшлі праз зняволенне. Асаблівую актуальнасць гэтыя пытанні набываюць у кантэксце вызвалення значнай колькасці палітычных зняволеных пасля 2020 года і неабходнасці мінімізацыі доўгатэрміновых наступстваў пенітэнцыярнай траўмы.

Забеспячэнне прафесійнай незалежнасці псіхолагаў

Адным з ключавых напрамкаў рэфармавання павінна стаць павышэнне прафесійнай незалежнасці спецыялістаў, якія аказваюць псіхалагічную дапамогу ў месцах несвабоды. Псіхолаг не павінен успрымацца зняволенымі як частка сістэмы кантролю або інструмент адміністрацыі ўздзеяння.

З гэтай мэтай мэтазгодна размежаваць функцыі псіхалагічнай дапамогі і ацэнкі паводзін асуджаных. Падрыхтоўка характарыстык для адміністрацыі, удзел у прыняцці рашэнняў аб умовна-датэрміновым вызваленні або змяненні рэжыму ўтрымання павінны быць аддзелены ад кансультацыйнай і тэрапеўтычнай дзейнасці. Гэта дазволіць павысіць узровень даверу да псіхолагаў і стварыць умовы для больш адкрытага абмеркавання праблем псіхічнага здароўя.

Узмацненне гарантый канфідэнцыяльнасці

Неабходна забяспечыць выразныя механізмы захавання канфідэнцыяльнасці псіхалагічнай дапамогі. Зняволеныя павінны быць інфармаваныя аб межах выкарыстання інфармацыі, атрыманай падчас кансультацый, і мець упэўненасць, што іх асабістыя перажыванні не будуць выкарыстаны супраць іх пры прыняцці адміністрацыйных рашэнняў.

Унутраныя нарматыўныя дакументы павінны выразна вызначаць пералік выключных выпадкаў, калі перадача інфармацыі магчымая, напрыклад пры непасрэднай пагрозе жыццю чалавека або іншых асоб.

Укараненне траўмаарыентаванага падыходу

З улікам вопыту масавых палітычных рэпрэсій, працяглай ізаляцыі і паведамленняў пра жорсткае абыходжанне асабліваю ўвагу неабходна надаць развіццю траўмаарыентаванай мадэлі дапамогі.

Псіхолагі павінны валодаць навыкамі выяўлення наступстваў псіхалагічнай траўмы, посттраўматычнага стрэсавага расстройства, складанай траўмы, дэпрэсійных і трывожных расстройстваў. Рэкамендуецца распрацоўка спецыяльных пратаколаў работы з людзьмі, якія перажылі ізаляцыю, гвалт, прыніжэнне чалавечай годнасці або працяглы псіхалагічны ціск.

Павышэнне даступнасці псіхалагічнай дапамогі

Неабходна забяспечыць дастатковую колькасць спецыялістаў у адпаведнасці з колькасцю зняволеных і ўзроўнем іх патрэб. Асаблівая ўвага павінна надавацца следчым ізалятарам, дзе ўзровень стрэсу і рызыка псіхалагічных крызісаў асабліва высокія.

Важна стварыць умовы для рэгулярных індывідуальных кансультацый па ініцыятыве саміх зняволеных, а не толькі ў межах прафілактычных або адміністрацыйных мерапрыемстваў.

Развіццё спецыялізаваных праграм падтрымкі

Мэтазгодна распрацаваць асобныя праграмы для найбольш уразлівых катэгорый зняволеных:

- асоб, якія знаходзяцца ў працяглай ізаляцыі;
- жанчын, асабліва маці непаўналетніх дзяцей;
- людзей з інваліднасцю;
- асоб з псіхічнымі расстройствамі;
- непаўналетніх;
- людзей сталага ўзросту;
- былых палітычных зняволеных і асоб, якія перажылі траўматычны досвед пераследу.

Такія праграмы павінны ўлічваць спецыфіку патрэб кожнай групы і прадугледжваць як індывідуальныя, так і групавыя формы работы.

Удасканаленне сістэмы прафілактыкі суіцыдаў

Неабходна пашырыць праграмы ранняга выяўлення людзей з высокай рызыкай суіцыдальных паводзін, забяспечыць рэгулярны маніторынг іх стану і своєчасовае аказанне дапамогі.

Асаблівая ўвага павінна надавацца людзям, якія нядаўна паступілі ў ўстанову, знаходзяцца ў ізаляцыі, атрымалі цяжкія навіны ад сям'і або рыхтуюцца да вызвалення пасля працяглага тэрміну зняволення.

Умацаванне прафесійнай падрыхтоўкі псіхолагаў

Рэкамендуецца стварэнне сістэмы рэгулярнага павышэння кваліфікацыі супрацоўнікаў псіхалагічных службаў па наступных напрамках:

- крызісная псіхалогія;
- траўматэрапія;
- прафілактыка суіцыдаў;
- работа з наступствамі катаванняў і жорсткага абыходжання;
- псіхалогія стрэсу;
- псіхалагічная рэабілітацыя пасля вызвалення;
- этычныя стандарты работы ў месцах несвабоды.

Таксама важна ўкараняць сістэму прафесійнай супервізіі і падтрымкі саміх спецыялістаў для прафілактыкі прафесійнага выгарання.

Падрыхтоўка да вызвалення і пасляпенітэнцыярнае суправаджэнне

Псіхалагічная дапамога павінна працягвацца не толькі падчас адбывання пакарання, але і на этапе падрыхтоўкі да вызвалення.

Рэкамендуецца распрацоўка праграм, накіраваных на:

- развіццё навыкаў адаптацыі пасля вызвалення;
- аднаўленне сямейных і сацыяльных сувязяў;
- пераадоленне трывожнасці, звязанай з вяртаннем у грамадства;
- прафілактыку сацыяльнай ізаляцыі;
- падтрымку людзей, якія перажылі працяглую ізаляцыю або траўматычны досвед.

Асаблівую ўвагу неабходна надаць былым палітычным зняволеным, якія часта сутыкаюцца з дадатковымі цяжкасцямі адаптацыі, уключаючы наступствы траўмы, прафесійныя абмежаванні і страх паўторнага пераследу.

Укараненне незалежнага маніторынгу

Для ацэнкі якасці псіхалагічнай дапамогі неабходна стварыць механізмы незалежнага прафесійнага маніторынгу з удзелам прадстаўнікоў экспертнай супольнасці, прафесійных асацыяцый псіхолагаў, праваабарончых арганізацый і міжнародных экспертаў.

Такі маніторынг дазволіць рэгулярна ацэньваць даступнасць і эфектыўнасць дапамогі, выяўляць сістэмныя праблемы і распрацоўваць рэкамендацыі па іх вырашэнні.

Агульная выснова

Удасканаленне сістэмы псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі патрабуе пераходу ад мадэлі, арыентаванай пераважна на кантроль і ацэнку паводзін, да мадэлі, у цэнтры якой знаходзіцца чалавек, яго псіхічнае здароўе, годнасць і права на атрыманне прафесійнай падтрымкі. Прафесійная незалежнасць псіхалагаў, гарантыі канфідэнцыяльнасці, развіццё траўмаарыентаваных падыходаў, падрыхтоўка да вызвалення і пасляпенітэнцыярнае суправаджэнне могуць стаць асновай для стварэння больш эфектыўнай і гуманнай сістэмы псіхалагічнай дапамогі, якая будзе адпавядаць сучасным міжнародным стандартам і патрэбам людзей, што знаходзяцца ў месцах несвабоды.

Заклучэнне

Праведзены аналіз паказвае, што псіхалагічная дапамога ў пенітэнцыярнай сістэме Беларусі займае важнае месца ў афіцыйнай структуры працы з асуджанымі, аднак яе рэальны змест, даступнасць і эфектыўнасць выклікаюць шэраг пытанняў, якія патрабуюць далейшага вывучэння і асэнсавання. Фармальна наяўнасць псіхалагічных службаў не заўсёды азначае магчымасць атрымання своєчасовай, канфідэнцыяльнай і прафесійна незалежнай дапамогі для людзей, якія знаходзяцца ў месцах пазбаўлення волі.

Аналіз нарматыўна-прававой базы паказаў, што дзейнасць псіхалагаў у пенітэнцыярных установах рэгулюецца шэрагам прававых актаў, аднак існуючыя нормы ўтрымліваюць супярэчнасці паміж задачамі псіхалагічнай падтрымкі і функцыямі кантролю. Псіхалагі адначасова ўдзельнічаюць у аказанні дапамогі зняволеным і ў працэсах ацэнкі іх паводзін, падрыхтоўкі характарыстык, вызначэння ступені выпраўлення і разглядзе пытанняў, звязаных з умовна-датэрміновым вызваленнем. Такое сумяшчэнне роляў абмяжоўвае магчымасці для фарміравання даверных адносін паміж спецыялістам і чалавекам, які мае патрэбу ў падтрымцы.

Даследаванне паказала, што найбольш распаўсюджанымі формамі псіхалагічнай работы ў месцах пазбаўлення волі застаюцца псіхалагічная дыягностыка, прафілактычныя гутаркі, ацэнка рызыкі суіцыдальных паводзін і ўдзел у выхаваўчых мерапрыемствах. У той жа час інфармацыі пра шырокае выкарыстанне сучасных метадаў псіхалагічнай падтрымкі, траўмаарыентаваных падыходаў, доўгатэрміновага кансультавання або спецыялізаваных рэабілітацыйных праграм недастаткова.

Асобная ўвага ў даследаванні была нададзена ацэнцы даступнасці псіхалагічнай дапамогі для розных катэгорый зняволеных. Аналіз сведчыць, што найбольш уразлівымі групамі застаюцца людзі, якія знаходзяцца ў працяглай ізаляцыі, жанчыны, асобы з псіхічнымі расстройствамі, непаўналетнія, людзі з інваліднасцю, а таксама палітычныя зняволеныя. Для гэтых катэгорый існуюць дадатковыя рызыкі пагаршэння псіхічнага здароўя, аднак наяўнасць спецыялізаваных праграм падтрымкі ў адкрытых крыніцах практычна не адлюстраваная.

Асабліваю каштоўнасць для даследавання мелі сведчанні былых палітычных зняволеных, вызваленых у 2024–2026 гадах. Іх досвед дазваляе зрабіць выснову, што адной з галоўных перашкод для атрымання псіхалагічнай дапамогі выступае недавер да канфідэнцыяльнасці і незалежнасці псіхалагаў. Многія былыя вязні ўспрымалі псіхалагаў як частку адміністрацыйнай сістэмы,

што істотна зніжала гатоўнасць звяртацца па дапамогу нават у перыяды моцнага стрэсу або псіхалагічнага крызісу.

Праведзенае параўнанне беларускай практыкі з міжнароднымі стандартамі паказала істотныя разыходжанні ў разуменні ролі псіхалагічнай службы. У міжнародных дакументах псіхалагічная дапамога разглядаецца як частка сістэмы аховы здароўя, якая павінна быць заснаваная на прынцыпах добраахвотнасці, канфідэнцыяльнасці, прафесійнай незалежнасці і павагі да чалавечай годнасці. У беларускіх умовах дзейнасць псіхолагаў значна мацней інтэграваная ў механізмы кантролю і ацэнкі паводзін зняволеных.

Падзеі пасля 2020 года надалі даследаванню дадатковую актуальнасць. Масавыя палітычныя рэпрэсіі, шматлікія паведамленні пра жорсткае абыходжанне, працяглую ізаляцыю, псіхалагічны ціск і вызваленне сотняў палітычных зняволеных у наступныя гады дазволілі па-новаму паглядзець на ролю псіхалагічнай дапамогі ў месцах несвабоды. Досвед былых палітвязняў паказвае, што наступствы зняволення часта захоўваюцца яшчэ доўгі час пасля вызвалення і могуць праяўляцца ў выглядзе хранічнай трывожнасці, парушэнняў сну, сімптомаў посттраўматычнага стрэсавага расстройства, цяжкасцяў сацыяльнай адаптацыі і іншых псіхалагічных праблем.

Атрыманыя вынікі дазваляюць зрабіць выснову, што галоўнай праблемай беларускай пенітэнцыярнай псіхалогіі з'яўляецца не адсутнасць спецыялістаў як такая, а структурныя асаблівасці арганізацыі іх дзейнасці. Недастатковая прафесійная незалежнасць, абмежаваная канфідэнцыяльнасць, перавага кантрольных функцый над тэрапеўтычнымі, адсутнасць траўмаарыентаваных праграм і недастатковая ўвага да падрыхтоўкі чалавека да вызвалення істотна звужаюць патэнцыял псіхалагічнай дапамогі.

Разам з тым даследаванне паказвае, што існуючыя праблемы не з'яўляюцца непераадальнымі. Узмацненне незалежнасці псіхолагаў, укараненне міжнародных стандартаў работы, развіццё спецыялізаваных праграм для ўразлівых груп, пашырэнне магчымасцей псіхалагічнай рэабілітацыі і стварэнне сістэмы пасляпенітэнцыярнага суправаджэння могуць стаць важнымі крокамі на шляху да фарміравання больш гуманнай і эфектыўнай сістэмы падтрымкі людзей, якія знаходзяцца ў месцах пазбаўлення волі.

Такім чынам, даследаванне пацвярджае неабходнасць пераасэнсавання ролі псіхалагічнай службы ў беларускіх месцах несвабоды і яе паступовага пераходу ад пераважна кантрольнай мадэлі да мадэлі, арыентаванай на захаванне псіхічнага здароўя, павагу чалавечай годнасці, рэабілітацыю і паспяховую рэінтэграцыю чалавека ў грамадства пасля вызвалення.

Пытанні, якія засталіся па-за межамі дадзенага даследавання і патрабуюць далейшага вывучэння

Нягледзячы на тое, што даследаванне дазволіла прааналізаваць асноўныя аспекты арганізацыі псіхалагічнай дапамогі ў месцах пазбаўлення волі Беларусі, шэраг важных тэм застаўся па-за яго непасрэднымі межамі. Гэтыя напрамкі заслугоўваюць асобнай увагі ў будучых даследаваннях, паколькі могуць істотна пашырыць разуменне ўплыву пенітэнцыярнай сістэмы на псіхічнае здароўе чалавека.

Псіхалагічны стан чалавека падчас этапаванняў паміж установамі

Па-за межамі дадзенага даследавання засталася пытанне псіхалагічнага стану людзей падчас этапаванняў паміж следчымі ізалятарамі, турмамі і папраўчымі калоніямі. У сведчаннях былых зняволеных этапы часта апісваюцца як адзін з найбольш стрэсавых перыядаў зняволення, звязаны з поўнай нявызначанасцю, адсутнасцю інфармацыі пра далейшы лёс, цяжкімі бытавымі ўмовамі, працяглым знаходжаннем у замкнёнай прасторы і часовай ізаляцыяй ад родных.

Асабліва актуальным гэтае пытанне стала пасля 2020 года, калі многія палітычныя зняволеныя праходзілі праз шматлікія этапы паміж рознымі ўстановамі. Аналіз псіхалагічных наступстваў этапаванняў і магчымасцяў аказання падтрымкі ў гэты перыяд можа стаць асобным кірункам даследавання.

Пасляпенітэнцыярная псіхалагічная адаптацыя

Дадзенае даследаванне пераважна засяроджваецца на перыядзе знаходжання чалавека ў месцах несвабоды. У той жа час асобнага вывучэння патрабуе працэс адаптацыі пасля вызвалення.

Вопыт былых палітычных зняволеных, якія выйшлі на волю ў 2024–2026 гадах, паказвае, што псіхалагічныя наступствы зняволення часта захоўваюцца працяглы час пасля вызвалення. Людзі паведамляюць пра цяжкасці з аднаўленнем пачуцця бяспекі, праблемы са сном, падвышаную насцярожанасць, трывожнасць, цяжкасці ў пабудове сацыяльных кантактаў і вяртанні да прафесійнай дзейнасці.

У Беларусі фактычна адсутнічае сістэма пасляпенітэнцыярнай псіхалагічнай падтрымкі, што робіць гэты напрамак адным з найбольш перспектыўных для далейшых даследаванняў.

Уплыў зняволення на членаў сем'яў

Па-за ўвагай даследавання застаўся комплексны аналіз псіхалагічных наступстваў зняволення для блізкіх людзей. Пазбаўленне волі закранае не толькі самога чалавека, але і яго сям'ю, уключаючы мужа або жонку, дзяцей, бацькоў і іншых сваякоў.

Асабліва гэта датычыцца сем'яў палітычных зняволеных, якія на працягу доўгага часу жывуць ва ўмовах нявызначанасці, страху, сацыяльнага ціску і эмацыянальнага знясілення. Даследаванне патрэб сем'яў зняволеных і магчымасцяў іх псіхалагічнай падтрымкі можа стаць асобным напрамкам навуковай працы.

Феномен маральнай траўмы

Асобнай увагі патрабуе вывучэнне феномена маральнай траўмы (moral injury), які ўсё часцей даследуецца ў міжнароднай псіхалогіі.

У адрозненне ад класічнай псіхалагічнай траўмы, маральная траўма звязана з разбурэннем базавых уяўленняў чалавека пра справядлівасць, бяспеку, законнасць і чалавечую годнасць. Для людзей, якія перажылі палітычны пераслед, несправядлівае зняволенне або жорсткае абыходжанне, менавіта маральная траўма можа стаць адным з найбольш цяжкіх доўгатэрміновых наступстваў.

На сённяшні дзень гэтая тэма застаецца практычна не вывучанай у беларускім кантэксце.

Этычныя дилемы дзейнасці пенітэнцыярных псіхолагаў

Дадзенае даследаванне закранае праблему сумяшчэння функцый дапамогі і кантролю, аднак не ставіць за мэту глыбокі аналіз прафесійных этычных дылем.

Пры гэтым застаецца адкрытым фундаментальнае пытанне: каму ў першую чаргу служыць пенітэнцыярны псіхолаг — чалавеку, які мае патрэбу ў дапамозе, адміністрацыі ўстановаў або дзяржаве?

Вывучэнне прафесійнай ідэнтычнасці турэмных псіхолагаў, іх уласнага разумення сваёй ролі і этычных выклікаў у працы можа стаць асобным даследчым напрамкам.

Магчымасці атрымання незалежнай псіхалагічнай дапамогі

У рамках даследавання не праводзіўся аналіз магчымасцяў прыцягнення незалежных спецыялістаў да аказання псіхалагічнай дапамогі ў месцах несвабоды.

Між тым у міжнароднай практыцы ўсё больш увагі надаецца ўдзелу незалежных псіхолагаў, псіхатэрапеўтаў, прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый і рэлігійных супольнасцяў у падтрымцы людзей, пазбаўленых волі. Вывучэнне такіх мадэляў і магчымасцяў іх прымянення ў беларускім кантэксце ўяўляе значную практычную цікавасць.

Суадносіны псіхалагічнай і медыцынскай дапамогі

Па-за межамі даследавання засталася пытанне ўзаемадзеяння псіхалагічнай і медыцынскай службаў у месцах пазбаўлення волі.

Асобнага вывучэння патрабуе механізм выяўлення псіхічных расстройстваў, узаемадзеяння псіхолагаў і псіхіятраў, а таксама доступ зняволеных да спецыялізаванай псіхіятрычнай дапамогі. Разуменне гэтай узаемасувязі дазволіла б больш поўна ацаніць сістэму аховы псіхічнага здароўя ў пенітэнцыярных установах.

Наступствы працяглай ізаляцыі для асобы

Хоць даследаванне разглядае праблему ізаляцыі як фактар рызыкі, асобны аналіз яе доўгатэрміновых наступстваў не праводзіўся.

Міжнародныя даследаванні сведчаць, што працяглая ізаляцыя можа ўплываць на кагнітыўныя функцыі, эмацыянальную сферу, здольнасць прымаць рашэнні, падтрымліваць сацыяльныя сувязі і захоўваць адчуванне асабістай аўтаноміі. З улікам сведчанняў беларускіх былых палітвязняў гэтая тэма патрабуе асобнага даследавання.

Гендарныя аспекты псіхалагічнай дапамогі

Нягледзячы на тое, што даследаванне закранае праблемы жанчын у месцах пазбаўлення волі, паглыблены аналіз гендарных асаблівасцяў не ўваходзіць у яго задачы.

Далейшага вывучэння патрабуюць пытанні мацярынства ва ўмовах зняволення, перажывання разлукі з дзецьмі, наступстваў гендарна абумоўленага гвалту, а таксама спецыфічных патрэб жанчын у сферы псіхалагічнай падтрымкі.

Уяўленні былых зняволеных пра эфектыўную псіхалагічную дапамогу

Нарэшце, адным з найбольш перспектыўных напрамкаў для будучых даследаванняў з'яўляецца вывучэнне таго, як самі былыя зняволеныя разумеюць эфектыўную псіхалагічную дапамогу.

Большасць даследаванняў аналізуе дзейнасць сістэмы, аднак значна радзей вывучаюцца патрэбы і чаканні людзей, якія непасрэдна прайшлі праз досвед зняволення. У кантэксце вызвалення значнай колькасці палітычных зняволеных у 2024–2026 гадах з'явілася ўнікальная магчымасць даследаваць не толькі досвед знаходжання людзей у месцах несвабоды, але і іх бачанне таго, якой псіхалагічнай падтрымкі ім не хапала падчас зняволення і пасля выхаду на волю. У адрозненне ад даследаванняў, якія ацэньваюць дзейнасць сістэмы з пазіцыі дзяржаўных органаў або спецыялістаў, такі падыход дазваляе вывучыць патрэбы саміх людзей, якія непасрэдна перажылі досвед палітычнага пераследу і зняволення.

На падставе існуючых сведчанняў былых палітвязняў можна меркаваць, што найбольш запатрабаванымі маглі б быць наступныя формы псіхалагічнай падтрымкі.

Індывідуальнае псіхалагічнае кансультаванне. Многія былыя зняволеныя адзначаюць неабходнасць магчымасці канфідэнцыйна абмяркоўваць свае перажыванні, страхі, праблемы адаптацыі і наступствы траўматычных падзей з незалежным спецыялістам. Асаблівае значэнне такая падтрымка мае для людзей, якія перажылі ізаляцыю, жорсткае абыходжанне, пагрозы або працяглы псіхалагічны ціск.

Траўмаарыентаваная псіхалагічная дапамога. Значная частка вызваленых палітвязняў можа сутыкацца з сімптомамі посттраўматычнага стрэсавага расстройства, складанай траўмы, павышанай трывожнасці, парушэннямі сну і іншымі наступствамі пераследу. У сувязі з гэтым асобную цікавасць уяўляюць спецыялізаваныя праграмы работы з псіхалагічнай траўмай.

Групы ўзаемнай падтрымкі былых палітвязняў. Для многіх людзей важным рэсурсам становіцца магчымасць сустрэцца з тымі, хто мае падобны досвед. Такія групы могуць спрыяць пераадоленню пачуцця ізаляцыі, аднаўленню пачуцця прыналежнасці і абмену стратэгіямі адаптацыі пасля вызвалення.

Сямейнае і парнае кансультаванне. Працяглае зняволенне ўплывае не толькі на самога чалавека, але і на яго адносіны з блізкімі. Пасля вызвалення многія сем'і сутыкаюцца з неабходнасцю нанова выбудоваць камунікацыю,

пераадольваць назапашаныя канфлікты, адаптавацца да новых жыццёвых умоў і змяненняў, якія адбыліся за час разлукі.

Псіхалагічная падтрымка дзяцей і членаў сем'яў былых палітвязняў. У многіх выпадках наступствы пераследу закранаюць усю сям'ю. Дзеці могуць перажываць страх, трывогу, пачуццё страты або віны, а мужы, жонкі і бацькі — працяглы стрэс і эмацыянальнае знясіленне. Таму падтрымка павінна быць арыентаваная не толькі на былога зняволенага, але і на яго блізкае атачэнне.

Праграмы рэінтэграцыі пасля вызвалення. Актуальнай з'яўляецца дапамога ў адаптацыі да жыцця па-за межамі пенітэнцыярнай сістэмы. Такія праграмы могуць уключаць псіхалагічную падтрымку пры вяртанні да працы, аднаўленні сацыяльных кантактаў, пераадоленні страху перад будучыняй, развіцці навыкаў самарэгуляцыі і кіравання стрэсам.

Крызісная псіхалагічная дапамога ў першыя месяцы пасля вызвалення. Для многіх былых палітвязняў менавіта перыяд пасля выхаду на волю становіцца адным з самых эмацыянальна складаных. Рэзкая змена асяроддзя, неабходнасць прымаць шмат рашэнняў, увага грамадства або, наадварот, пачуццё разгубленасці могуць выклікаць дадатковы псіхалагічны крызіс.

Анлайн-кансультаванне і дыстанцыйныя формы падтрымкі. Для людзей, якія вымушана выехалі з Беларусі або пражываюць у розных краінах, важным інструментам могуць стаць анлайн-сесіі з псіхолагамі, групы падтрымкі ў інтэрнэце і іншыя дыстанцыйныя фарматы дапамогі.

Псіхаадукацыйныя праграмы. Былыя зняволеныя часта адзначаюць недахоп ведаў пра наступствы траўмы, механізмы стрэсу, сімптомы посттраўматычнага стрэсавага расстройства і спосабы самадапамогі. Псіхалагічная асвета можа стаць важным элементам аднаўлення пасля вызвалення.

Комплексныя міждысцыплінарныя праграмы падтрымкі. Практыка паказвае, што псіхалагічныя цяжкасці часта спалучаюцца з прававымі, сацыяльнымі і эканамічнымі праблемамі. Таму найбольш эфектыўнымі могуць быць праграмы, якія аб'ядноўваюць псіхолагаў, сацыяльных работнікаў, юрыстаў, кар'ерных кансультантаў і іншых спецыялістаў.

Такім чынам, вывучэнне патрэб былых палітычных зняволеных у сферы псіхалагічнай падтрымкі можа стаць не толькі важным навуковым кірункам, але і асновай для распрацоўкі новых праграм рэабілітацыі. Упершыню за апошнія гады з'явілася магчымасць фарміраваць сістэму дапамогі, зыходзячы не з уяўленняў інстытутаў пра патрэбы чалавека, а з рэальнага досведу і запытаў людзей, якія прайшлі праз зняволенне і палітычны пераслед.

Заклучная заўвага

Пералічаныя тэмы не былі ўключаны ў асноўны фокус дадзенага даследавання, аднак іх вывучэнне можа істотна пашырыць разуменне ўплыву пенітэнцыярнай сістэмы на псіхічнае здароўе чалавека і стаць асновай для распрацоўкі больш эфектыўных механізмаў псіхалагічнай падтрымкі людзей, якія знаходзяцца ў месцах несвабоды або вяртаюцца да жыцця ў грамадстве пасля вызвалення.